

Ungvári Nemzeti Egyetem Állami Felsőoktatási Intézmény
Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Kar
Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézet

Diplomamunka

történelemből

**Téma: A népesség anyanyelvi és vallási (felekezeti) összetételének változásai
Máramaros vármegyében a népszámlálások tükrében (1910-ig)**

Doktor Edina

IV. évfolyamos hallgató

Történelem szakirány

Témavezető: Zubánics László

Nemzeti értékelés: _____

100 pontos értékelés: _____

ECTS értékelés: _____

A bizottság tagjai: _____

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS.....	3
I. FEJEZET	7
Magyarország népességének sajátosságai a dualizmus korában	7
I. 1. Anyanyelvi és vallási helyzet	7
II. 2. A dualista magyar társadalom rétegződése	13
II. FEJEZET	23
A dualizmus kori zsidó és cigány lakosság sorsa.....	23
II. 1. A zsidókérdés	23
II. 2. A cigánykérdés.....	31
III. FEJEZET	39
A népesség anyanyelvi és vallási (felekezeti) megoszlása Máramaros vármegyében a népszámlálások tükrében 1880-1910 között.....	39
III. 1. Az 1880-as népszámlálás	39
III. 2. Az 1890-es népszámlálás	43
III. 3. Az 1900-as népszámlálás	46
III. 4. Az 1910-es népszámlálás	49
KÖVETKEZTETÉSEK	56
FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK	58
Források.....	58
Monográfiák, cikkek segédkiadványok, szakirodalmak	59

BEVEZETÉS

A dualizmus kora a magyar történelemben csak úgy ismert, mint a „*Boldog békeidők*”. Az Osztrák-Magyar Monarchia létrejöttével elkezdődött a polgárisodás Magyarországon, kialakult egy új társadalmi réteg, elkezdődött a modernizáció. Erre az időszakra tehető a hivatalos magyar népszámlálások, illetve a statisztika kezdete, mely lehetővé tette a népesség és a társadalom kutatását. Így ez az a korszak fontos támpontja a magyarországi társadalomkutatásnak. Az általunk kutatott vármegye Máramaros is ebben az időszakban a Magyar Királyság részét alkotta, így a munkában leírt folyamatok ott is végbementek.

Máramaros azon magyar vármegyék egyike, amelyeket a trianoni béke során elcsatoltak a Magyar Királyságtól. Napjainkban területét Ukrajna és Románia birtokolja. Korábbi munkáimban már végeztem kutatást Kárpátalja többi egykori vármegyéiről, Máramarossal lesz teljes a munkám.

A történelemkutatás nemcsak a fontos események és személyek kutatására irányul, kiterjed a népekre, hagyományokra, szokásokra, így lesz egy teljes egész. Ez által kaphatunk teljes képet az adott korról. Statisztikai munka végzéséhez szükséges a lakosság számának és sokszínűségének ismerete, amely elsősorban a népszámlálások segítségével szerezhető meg. Munkánk alapját is ezek a népszámlálások képezik. A kutatás **tudományos újdonsága**, hogy bár az adatok már egy évszáda megvannak és levannak jegyezve, de ezekkel a vármegyékkel nem foglalkoztak külön, nem mélyedtek el az adott korszakban az anyanyelvi és vallási adatokat tekintve. Azért is tartottuk fontosnak az adott korszakot, mivel az utolsó négy népszámlálás mutatja, hogy a Trianonban megfogalmazott nemzetiségi elvet nem, illetve csak részben vették figyelembe.

A múlt évszázadokban is fontos szerepe volt a népszámlálásoknak, statisztikáknak, ugyanis ezek járultak hozzá az adózáshoz és a katonai erő felméréséhez. A Máramarosban élő nemzetek közül a magyarok, oláhok (románok), ruthének (ruszinok) és németek emelkedtek ki. A vallások közül a

görög katolikus mutatott nagy arányt. A téma **aktualitása** abban rejlik, hogy a népszámlálások fontos tényezői a történelemkutatásnak, információkat szolgáltatnak az adott kor körülményeiről, népességéről ezáltal össze tudjuk azt hasonlítani a jelen korral, hogy milyen fejlődésen ment át társadalmunk, milyen arányban változtak az egyes nemzetiségek egymáshoz viszonyított számarányai, a lakosság felekezeti összetétele. A téma aktualizálása fontos, a történelem során átalakult anyanyelvi és vallási változások függvényében, különösen akkor, ha napjaink negatív népesedési tendenciáit is figyelembe vesszük.

Munkánk céljaul tűztük ki, hogy bemutassuk Máramaros vármegye vallási és anyanyelvi változásait, a magyar társadalom fejlődését a dualizmus korában, illetve a kor társadalmára hatással lévő zsidó és cigány lakosságot.

Munkánk feladatai között szerepel:

- a Magyar Királyság társadalmának bemutatása
- a Magyar Királyságon belül jelen lévő nemzetiségek és vallások képviselőinek számbeli elemzése
- a zsidó és cigány lakosság fejlődésének bemutatása
- Máramaros vármegye vallási és anyanyelvi változásainak nyomon követése.

Az évfolyammunkánk **kronológiai határai** az 1880-as népszámlálástól az 1910-es népszámlálásig terjednek. Ezen kívül a dualizmus korának, tehát 1867 – 1918 közti időszaknak társadalmi átalakulása. A kronológiai határok mellett fontos megjelölnünk kutatásunk **földrajzi határait** is. A földrajzi határok a Magyar Királyságra, azon belül pedig egyik északkeleti vármegyéjére Máramarosra terjednek ki, illetve járásokra lebontva adunk pontosabb információt az eltérésekről.

Munkánk megírásának **fő forrásai** a Központi Statisztikai Hivatal¹ (a továbbiakban KSH) kiadványaiból származnak, melyek közlik a népszámlálások végeredményeit, ahol megtalálhatóak a Máramaros vármegyére vonatkozó információk is. Ez által össze tudtuk gyűjteni a számunkra fontos információkat, melyből megalkottuk a munkához szükséges táblázatokat, kimutatásokat.

Forrásként használtuk fel továbbá a különböző királyi rendeleteket és törvénycikkeket², melyek rengeteg hasznos támpontot adtak egy-egy népszámlálásról. Ezek általában a különböző népszámlálások elrendeléséről, lebonyolításáról, a statisztikák elkészítéséről szóltak.

Mindenképp említést érdemel Romsics Ignác *Magyarország történet a XX. században*³ c. munkája, mivel ez alkotta az első fejezet alapját. Emellett pedig Szekfű Gyula *Három nemzedék Egy hanyatló kor története*⁴ c. munkája volt fontos támpont.

A második fejezet témája elég kutatott, így arra bőven találtunk szakirodalmat, megemlítenénk Kádár Zsuzsanna⁵, Váradi János⁶, Kállai Ernő⁷, Szuhay Péter⁸, Doma István⁹ és Prepuk Anikó¹⁰ munkáit, melyek teljes képet adtak a két kisebbségben élő nép helyzetéről.

Az évfolyammunka **szerkezeti** szempontból bevezetésből, három fejezetből, ezen belül kisebb alfejezetek, következtetésből és a felhasznált forrás- és irodalomjegyzékből áll.

¹A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) egy szakmailag önálló, de a kormány felügyelete alá tartozó országos szervezet, melynek legfőbb feladatköre az egyes gazdasági és társadalmi adatok gyűjtése, feldolgozása és közzététele. A hivatal adatokat szolgáltat az Országgyűlés és a közigazgatás szervei, a helyi önkormányzatok, a tudományos élet, a gazdasági szervezetek, a lakosság és a hírközlő szervek részére.

²A rendeletekhez és törvénycikkekhez a <http://www.1000ev.hu/> online weboldalon jutottunk hozzá.

³Romsics Ignác. *Magyarország története a XX. században*. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 25 – 47. old.

⁴Szekfű Gyula. *Három nemzedék Egy hanyatló kor története*. – Budapest.: „Élet” Irodalmi és Nyomda R. T., 1920. – 215 – 337 old.

⁵Kádár Zsuzsanna. *A 19. század végi magyarországi cigány társadalom*. - Regio - Kisebbség, politika, társadalom 4. évf. (1993.) 1.sz. – 2 – 8. old.

⁶Váradi János. *A cigány népesség a történeti Magyarország polgári korszakában*. – Pécs, 2014. – 53 – 76. old.

⁷Kállai Ernő. *Cigányok/Romák Magyarországon*. – Budapest : Balassi Kiadó, 2005. – 159 – 161. old.

⁸Szuhay Péter. *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. –Budapest, Panoráma, 1999. – 39. old.

⁹Doma István. *A kárpátaljai zsidóság XX. századi történetéből. „A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”*. – Beregszász – Ungvár, KMMI - Intermix Kiadó, 2011. – 88 – 89. old.

¹⁰Prepuk Anikó. *A zsidóság Közép- és Kelet Európában a 19-20. században*. – Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997. – 162 – 185. old.

Az első fejezet első része a Magyar Királyság nemzetiségeiről és vallási megoszlásáról szól, második része pedig a társadalom rétegződéséről. A második fejezet első része a zsidó-, a második a cigánykérdést taglalja. Az utolsó fejezetben pedig Máramaros vármegye anyanyelvi és vallási változásai találhatóak népszámlálásonként lebontva, illetve a korábbi munkák eredményei alapján egy kis összehasonlításban szemléltetjük a helyzetét a többi északkeleti vármegyéhez képest. Ezen kívül táblázatokkal és diagrammokkal szemléltettük a népességen belüli változásokat.

A befejezésben kutatásunk összegzése található, illetve a tudományos munka eredményei.

I. FEJEZET

Magyarország népességének sajátosságai a dualizmus korában

I. 1. Anyanyelvi és vallási helyzet

A történelmi Magyarország soknemzetiségű ország volt, valószínűleg egész történelme során, de különösen azzá vált a török megszállás megszűnése után. A soknemzetiség problémája a XIX. század folyamán még nagyobb fontossággal bírt, mint a korábbi századokban, mivel mind a magyarság, mind a nemzetiségek keresztülmentek a polgári nemzetté válás szakaszán. Ebben a folyamatban előnyös volt a magyarságra nézve, hogy időben megelőzte a többi nemzetiséget, másrészt a nemesi uralkodó osztály magyarsága révén a nemzetiségek lakta területeken is erős pozíciókkal rendelkezett.¹

A XIX. század második felében megállt a magyarság számarányának csökkenése, s ezután a magyarok aránya a népességben fokozatosan gyorsuló ütemben emelkedett (Horvátország nélkül 41%-ról 54,5%-ra). A folyamatnak három forrása volt: a népszaporulat, a ki- és bevándorlás és az asszimiláció. A demográfiai robbanás a fejlettebb területeket érintette, ahol a magyarság zöme is lakott. Így a magyar népesség létszámánál nagyobb arányban részesedett a növekedésből. A kivándorlásban pedig a magyarság kisebb mértékben vett részt, mint az ország nemzetiségei. Minden száz kivándorlóból csak kb. 33 volt magyar. Ennek háttérében az áll, hogy főként a hegyvidéki lakosság (pl. a szlovákok és a ruszinok) megélhetését nem biztosították földjeik.

A XIX. századi bevándorlás résztvevői – a XVIII. századival ellentétben – nem egy tömbben telepedtek le, s jórészt városlakók voltak. A szülőhelyüket (nemzeti, egyházi és családi közegüket) elhagyó emberek az idegen környezetben egy-két nemzedék alatt természetes módon beolvadtak (asszimilálódtak) a többségi (magyar) környezetbe. Az asszimiláció fő színtere a

¹ Szabó A. Ferenc. Demográfiai problémák biztonságpolitikai vonatkozásai egykor és ma. – Budapest, 1999. – 127. old.

főváros volt. Az ide érkezők a világváros olvasztótégelyében magyarrá váltak, ugyanakkor értékeik átmentésével gazdagították a város sokszínű kultúráját. Így olvadtak be a hegyekből a fővárosba érkező szlovákok és ruszinok. Városaink német lakossága a korszakban szintén asszimilálódott. Az asszimiláció azonban főként a vegyes népességű vidékeket és a városokat érintette, a nagy nemzetiségi tömbök jórészt érintetlenek maradtak. Így a korszak etnikai változásai döntően a számarányokban és nem az ország népeinek területi elhelyezkedésében mutatkoztak meg.¹

A magyar lakosság török hódítás alatti megfogyatkozása és a török kiűzése utáni betelepítések következtében az ország multietnikus jellege még inkább megerősödött. A XIX. század közepén a magyar anyanyelvűek aránya alig múlta felül a 40%-ot (1850: 41,5%), s még 1880-ban sem volt több 45%-nál. Ezt követően viszont – részben a magyarok magasabb természetes szaporodási rátájának és a nem magyarok asszimilációjának, részben egyéb tényezőknek, például a nem magyar népek nagyobb arányú kivándorlásának tulajdoníthatóan – gyors ütemű aránymódosulás bontakozott ki a magyarok javára.²

Előnyös volt a magyar pozíciókra nézve, hogy az ország központi területeit lakta a magyarság, a nemzetiségek a peremvidégeket népesítették be. A magyarokéhoz hasonló kompakt, összefüggő területtel csak a szlovákok és bizonyos mértékig a dél-erdélyi románok rendelkeztek. A többi nemzetiség településterületét átszótták magyar, illetve más nemzetiségek lakta vidékek. A nagy létszámú német lakosság összefüggő településterületet – hosszú keskeny sávban – csak Nyugat-Magyarországon mondhatott magáénak. Kis túlzással azt lehet mondani a népesség földrajzi megoszlásáról, hogy a magyarok az ország minden területén jelen voltak, a nemzetiségek viszont csak egy-egy

¹Száray Miklós. Történelem III. – Budapest, Nemzeti tankönyvkiadó, 2013. – 41. old.

²Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 26. old.

meghatározott régióban.¹ Példának okán az általunk kutatott Máramaros vármegye főleg ruthének és oláhok által volt lakott, így a magyarok létszámuk alapján a harmadik helyen álltak.

Ez a települési sajátosság a dualizmus korában még inkább kidomborodott, hiszen a magyar nyelvű közigazgatás és az üzemek gyárai egyre nagyobb arányú magyar nyelvű vezetése azt eredményezte, hogy a nemzetiségi vidékek városait és ipari jellegű településeit is a magyar elem vette birtokba.²

Ebben az időszakban a magyarok és a nemzetiségi viszonyát többnyire a magyarok magyarosító és a nemzetiségi önellátási törekvéseinek szembenállása jellemezte. A kiegyezés megkötésével a magyar vezető réteg folytathatta a nemzetállam kiépítését. A nemzetiségek helyzetét külön törvényben szabályozták (1868:XLIV. tc.), ez kijelentette minden nemzet egyenlőségét:

„Mint hogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja”³

A vegyes lakosságú vidékeken a 20%-ot elérő kisebbségek számára a törvényhatóságokban biztosították az anyanyelv használatát. Az alsó- és középfokú bíróságokon anyanyelvükön képviselheték ügyüket a nemzetiségi állampolgárok. Alsó- és középfokon engedélyezték a nemzetiségi iskolahálózatot, sőt annak fenntartását az állam kötelességévé tették. A polgári egyesülési jog alapján lehetőség nyílt nemzetiségi egyesületek és pénzalapok létrehozására, amennyiben azok nem a magyar államegység megbontásán munkálkodtak. A törvény nem elégítette ki a nemzetiségeket. Ugyanakkor

¹Szabó A. Ferenc. Demográfiai problémák biztonságpolitikai vonatkozásai egykor és ma. – Budapest, 1999. – 127. old.

²Szabó A. Ferenc. Demográfiai problémák biztonságpolitikai vonatkozásai egykor és ma. – Budapest, 1999. – 128. old.

³1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. Online hozzáférhető: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5366>

nemzetközi összehasonlításban megállja helyét: a nemzetállamok korában szabadelvűsége egyértelmű a nyugat-európai, és még inkább a kelet-európai megoldásokhoz képest.¹

A magyar vezető réteg a nemzetállam kiépítését tűzte ki célul, s ennek érdekében szorgalmazta a nemzetiségek asszimilációját. Ugyanakkor a korszakban még csak kiépülőben volt az erős állam, emiatt lehetőségeik korlátozottak voltak. A társadalom alsóbb rétegei – az emberek többsége – alig került kapcsolatba az államszervezettel, így az erőszakos asszimiláció csak az értelmiséget érintette, amennyiben állami hivatalokat kívánt megszerezni. Az asszimiláció gyorsítására leginkább az oktatás terén nyílt mód. Elemi szinten itt sem lehetett sokat elérni, mert a javarészt egyházi fenntartású iskolákban a diákok alig találkoztak a magyar nyelvvel és kultúrával. A dualista kormányok nem hajtották végre az 1868-as nemzetiségi törvény számos rendelkezését. Fokozatosan bevezették a magyar nyelv tanítását a nemzetiségi iskolákban (1879, 1907), visszaszorították a nemzetiségi középiskolákat és megakadályozták a nemzetiségek világi felsőoktatási intézményrendszerének a kialakulását. A nemzetiségek azonban az oktatás és a kultúra területén is szembefordultak az állami törekvésekkel. A magyar politika a nemzetiségi kérdés megoldódását a felgyorsuló asszimilációtól várta. Csak néhányan emeltek szót az 1868-as törvények védelmében. Más politikusaink erőteljesebb fellépést sürgettek a nemzetiségekkel szemben. A nemzetiségek vezető rétegei a kiegyezéssel és a nemzetiségi törvénnyel szemben passzív ellenállást tanúsítottak, majd folyamatosan tiltakoztak a törvény megsértései ellen. Közvetlen célként a megyei szintű területi autonómia kiépítését tűzték ki. A XX. század elején azonban már a Monarchia föderatív (szövetségi) átalakításáért szálltak síkra. Egyes magyarországi nemzetiségek politikáját befolyásolta, hogy nekik is voltak – Magyarországgal határos – nemzetállamaik (Szerbia, Románia). Ezek hatására megjelentek az elszakadási törekvések is. A magyar és

¹Száray Miklós. Történelem III. – Budapest, Nemzeti tankönyvkiadó, 2013. – 38. old.

a nemzetiségi vezető réteg így a korszakban nem talált közös nevezőt, a nemzetiségi kérdés egyre inkább elmérgesedett.¹

Az 1890-es évektől az ellentétek kiéleződtek. Hangosabbá vált a határos nemzetállamok propagandája (irredentizmus). A gazdasági fejlődés következtében megerősödött a nemzetiségi polgárság és az értelmiség, másrészt a még mindig jórészt paraszti társadalmakat mozgósította az agrárkérdés (a kisbirtokosok és földnélküliek nagy aránya, munkalehetőségek hiánya stb.).²

Az 1. sz. táblázat bemutatja a népesség anyanyelvi megoszlását és változását három népszámlálás alapján:

1. sz. táblázat. A népesség anyanyelvi megoszlása, 1880-1910 (Horvát-Szlavónország nélkül)³

Anyanyelv	1880		1900		1910	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Magyar	6 165 455	44,8	8 651 520	51,4	9 944 627	54,4
Német	1 799 232	13,1	1 999 060	11,9	1 903 357	10,4
Szlovák	1 790 485	13,0	2 002 165	11,9	1 946 357	10,7
Román	2 323 794	16,9	2 798 559	16,6	2 948 186	16,1
Rutén	342 354	2,5	424 774	2,5	464 270	2,5
Horvát*	613 394	4,5	191 432	1,1	194 808	1,1
Szerb*	-	-	437 737	2,6	461 516	2,5
Egyéb**	714 889	5,2	333 008	2,0	401 412	2,3
Összesen	13749 603	100,0	16838 255	100,0	18264 533	100,0

* 1880: horvátok és szerbek együtt.

** 1880: beszélni nem tudókkal (kisgyermekkel) együtt.

Vallási szempontból, amely ugyan csökkenő, de még mindig igen fontos szerepet játszott az emberek világszemléletének és erkölcsi normáinak az alakításában, s ezen keresztül társadalmi magatartásukat is befolyásolta, legalább annyira heterogén képet mutatott az ország lakossága, mint nyelvek, nemzetiségek szerint. A római katolikusok, akikhez az uralkodócsalád is tartozott, s akiknek az egyháza évszázadokon át a Habsburg Birodalom

¹Száray Miklós. Történelem III. – Budapest, Nemzeti tankönyvkiadó, 2013. – 41. old.

²Száray Miklós. Történelem III. – Budapest, Nemzeti tankönyvkiadó, 2013. – 41. old.

³Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 25 – 26. old.

államegyházaként működött, az összlakosságnak 49%-át reprezentálták. Ha a római pápa főségét elismerő, de az ortodox rítust megtartó görög katolikusokat (11%) is hozzájuk számítjuk, akkor a katolikusok aránya éppen 60%-ot tett ki. A lakosság másik 40%-a négy nagy s több kisebb felekezet között oszlott meg. A protestánsok aránya együttesen 21%-ot tett ki, amelyen belül a reformátusok vagy kálvinisták adták a többséget (14%), s az evangélikusok vagy lutheránusok a kisebbséget (7%). A görögkeleti vagy ortodox egyház híveinek aránya csaknem elérte a 13%-ot, s az izraelitáké az 5%-ot. A kisebb vallások követői közül az unitáriusok közé kicsit több mint 70 ezren (0,4%) tartoztak.¹

Földrajzi elhelyezkedésüket tekintve a katolikusok erős többséget képeztek az ország nyugati, középső és északi részein. Kelet felé haladva számarányuk fokozatosan csökkent. A Tiszántúlon a reformátusok, Kárpátalján a görög katolikusok vagy unitusok adták a többséget, míg Erdélyben ortodoxok, görög katolikusok, reformátusok és evangélikusok, valamint unitáriusok éltek egymás mellett. A Bácskában és a Bánságban ugyancsak keveredtek a vallások. Itt főleg római katolikusok, evangélikusok és görögkeletiek laktak. Izraeliták az ország valamennyi megyéjében és városában éltek. Számarányuk a Galíciával határos északkeleti körzetekben, az itteni városokban (Máramarossziget, Ungvár, Munkács), valamint Nagyváradon és Budapesten volt a legmagasabb. Az ország központja felé irányuló zsidó migráció eredményeként a főváros izraelita lakossága 1869 és 1910 között csaknem megötszöröződött: 44 ezerről 203 ezerre, azaz Budapest lakosságának 23%-ára nőtt.²

Az egyes felekezetek karakterisztikus földrajzi megoszlása azzal magyarázható, hogy az egyházak közül több is szorosan kötődött meghatározott nemzeti csoportokhoz. A szerbek például szinte kizárólag az ortodox, a rutének pedig az unitus egyházhoz tartoztak. Az erdélyi románok mintegy kétharmada a görögkeleti, egyharmada a görög katolikus vallást követte. A németek és a

¹Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 26. old.

²Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 27 – 28. old.

szlovákok vagy római katolikusok, vagy evangélikusok, azaz lutheránusok, a horvátok viszont kizárólag római katolikusok voltak. Vallási szempontból a magyar anyanyelvűek mutatták a legtarkább képet. Közülük 1910-ben római katolikusnak 58%, reformátusnak 26%, izraelitának 7%, evangélikusnak 4% és görög katolikusnak 3% vallotta magát.¹

A 2. sz. táblázat szemlélteti a vallási megoszlást Magyarországon 1869 – 1910 között:²

2. sz. táblázat. A lakosság vallási megoszlása

Vallás	1869		1890		1910	
		%	fő	%	fő	%
Róm. kat.	6 266 505	45,9	7 267 695	47,9	9 010 305	49,3
Gör. kat.	1 594 833	11,6	1 658 308	11,0	2 007 916	11,0
Ortodox	2 076 343	15,2	2 064 889	13,6	2 333 979	12,8
Evangéli- kus	1 100 128	8,1	1 180 714	7,8	1 306 384	7,2
Reformá- tus	2 024 177	14,8	2 212 761	14,6	2 603 381	14,3
Unitárius	54 719	0,4	61 618	0,4	74 275	0,4
Izraelita	543 696	4,0	707 961	4,7	911 227	5,0
Egyéb	2 884	0,0	9 042	0,0	17 066	0,0
Összesen	13 663 305	100,0	15 162 988	100,0	18 264 533	100,0

II. 2. A dualista magyar társadalom rétegződése

A második ipari forradalom (1870 – 1914) okozta gazdasági fejlődés átalakította a dualista magyar társadalmat. Általánosságképpen elmondhatjuk, hogy a mezőgazdasági népesség aránya csökkent, de nőtt a munkásság az ipari fejlődés miatt, a középosztály és az alkalmazotti réteg a polgári állam kiépülése végett. Az átalakulás egész Európában megindult, viszont korántsem egyformán zajlott le. Kelet- és Közép-Európában egymás mellett éltek a régi, földbirtokos és parasztokból álló preindusztriális³ és az új, polgárokból és munkásokból álló posztindusztriális⁴ társadalmi rétegek. Az ilyen átmeneti szerkezetű társadalmat nevezik torlódó társadalomnak. Az 1867 – 1918 között fennálló Osztrák-Magyar

¹ Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 28. old.

² Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 27. old.

³ Iparosodás előtti, hagyományos társadalom

⁴ Iparosodás utáni társadalom

Monarchiára is ilyen szerkezetű társadalom volt a jellemző. Ennek a jelenségnek demográfiai háttere van: a gazdaság és az egészségügy fejlődése életszínvonal emelkedést okozott. Nőtt a természetes szaporulat is a korban. Ennek ellenére akadnak csökkentő tényezők is, úgymint az egykézés, az öngyilkosságok számának emelkedése, és a migráció.

Az iparosodás természetes társadalmi következményeként a lakosság foglalkozási szerkezete a XX. század elejére jelentős mértékben módosult. A mezőgazdaságból élők aránya, amely még az 1860-as évek végén is elérte a 75%-ot, 1910-re lecsökkent 62–63%-ra, s az iparból és forgalomból (kereskedelem, hitel, közlekedés) élők részesedése pedig 23–24%-ra emelkedett. Az átalakulás keretében új társadalmi osztályok és rétegek születtek: a modern városi polgárság és az ipari munkásság, valamint a tisztviselők és az értelmiségiek csoportja. Megkezdődött a felszabadult jobbágyparasztság polgárosodása is. A hagyományos struktúrák teljes felbomlása azonban korántsem következett be teljesen. Az új rétegek és az általuk képviselt új értékrendek mellett továbbélt a történelmi-rendi társadalomszerkezet számos eleme, élethelyzete és viselkedési mintája.¹ A dualizmus kori feudális világban még mindig a földbirtok határoz meg mindent. Emellett azonban megjelenik egy új modern városi világ, ahol a társadalom már polgári jellegű. Kétarcú volt az ország: torlódó társadalom jellemezte, amelyben egymás mellett élt az új, polgárisodó társadalom és a régi értékeket őrző agrár jellegű világ. A 3. sz. táblázat bemutatja a társadalom rétegződését a korban:

3. sz. táblázat. Kettős társadalmi hierarchia

Régi társadalom	Új társadalom
Arisztokrácia	Nagypolgárság
Birtokos nemesség, dzsentrí	Középpolgárság, értelmiség
Gazdagparasztság	Kispolgár

¹ Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 30. old.

Középparasztság	Alkalmazott értelmiség
Szegényparasztság, agrárproletárok	Munkásság
Uradalmi cselédség	

A századelő magyar társadalma tehát – mint Erdei megállapította – „*Nem általánosan és egészében polgári társadalom [...], hanem a kapitalizálódással együtt fejlődött polgári társadalomnak és a kapitalista fejlődésben is fennmaradt rendiségbeli társadalomszerkezetnek az együttese.*”¹

Az agrártársadalom csúcsát az arisztokrácia jelentette. Hatalmas földbirtokkal rendelkeztek, óriási vagyonuk volt, és továbbra is elkülönültek a társadalom többi csoportjától. Birtokaik a kor legmodernebb uradalmi voltak. A leggazdagabb 2000 birtokos-család tartozott ide. Bárok, grófok, akik sok ezer holddal rendelkeztek és befektetésekkel az ipari-kereskedelmi nagyvállalatokban. Ők nyerték el állami vezető pozíciókat (miniszterek, államtitkárok, polgármesterek). Társas érintkezésében és életmódjában az arisztokrácia még a XX. század elején is a társadalom többi részétől elkülönült kasztot alkotott. A kastély, ahol éltek, külön világ, külön kis mikrotársadalom volt a kiszolgáló belső cselédséggel, a gyermekek nevelőivel és nyelvtanáraival, a szertartásos étkezésekkel, a gyakori vadászatokkal, lóversenyekkel, teniszezéssel és estélyekkel.²

A korábbi középbirtokos nemesi családok közül néhány felemelkedett az arisztokrácia szintjére, de jelentős részük a XIX. század végére elszegényedett, ők alkották a dzsentrik rétegét Magyarországon. Tőkehiány miatt nem tudták a birtokaikat modernizálni, eladósodtak. Megélhetésük érdekében állami hivatalt vállaltak vagy katonatiszti pályára léptek. A társadalmi ranglétra alsóbb fokának számított, ha egy dzsentri értelmiségi pályára lépett, de sok család ilyen irányban indította útra a gyermekeit. Vagy maradt a jól bevált régi stratégia: jól kellett házasodni. Arisztokrácia és vagyonos középnemesség között nem is

¹Erdei Ferenc. A magyar társadalom a két háború között. A magyar társadalomról. – Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980 – 295. old.

²Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 32. old.

húzódott áthághatatlanul éles határvonal. Tisza Kálmán például a korszak elején nagybirtokos köznemesként került az ország kormánykereke mellé. Fiának, a „boldog békeidők” utolsó miniszterelnökének viszont már nemcsak nemesi előneve volt, hanem 1898-ban grófi rangot is kapott.¹

A gentry (dzsentrí) elnevezés a 80-as években merül fel, mikor a régi középnemesség, a bene possessionati nagymultú, érdemdús osztálya már végkép szétzüllött, vagyoni alapjait csekély kivétellel elvesztette. Az angol gentryről tudjuk, hogy az a régi köznemességnél szélesebb osztály, mely az ipar és kereskedelem, tudomány és hadsereg nem-nemes kitűnőségeit is magában foglalja.²

Az agrártársadalom zömét a parasztság adta. A falvak népessége azonban nagy különbségeket mutatott földbirtokaik nagysága és anyagi helyzetük alapján. A módos gazdagparasztok kiterjedt birtokukat már nemcsak maguk művelték, földjeiken a nehezebb munkákat napszámosok végezték.

Egyre növekvő réteget jelentett az országban az agrárproletárok csoportja, akik nem rendelkeztek földtulajdonnal. Számukra az egyetlen megélhetési forrást a napszám, az idénymunka és a nagy építkezések korában a kubikosmunka lehetősége jelentette. Helyzetük a századforduló időszakában, amikor befejeződtek a nagy országos beruházások, és nem volt munkalehetőség, rohamosan romlott. Nem véletlen, hogy az agrárszocialista mozgalmak főleg ezekben a térségekben erősödtek fel.

A paraszti társadalom sajátos csoportja volt az uradalmi cselédség. Életkörülményeiket alapvetően a nagybirtokon kialakuló gazdasági viszonyok, illetve a földesúr és a gazdatisztek embersége határozta meg, így helyzetük nagyon eltérő volt.

A magyar társadalom legnépesebb csoportját – ha csökkenő mértékben is – a parasztság alkotta. A jobbágyfelszabadítás révén a telkes jobbágyok teljes

¹Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 32. old.

²Szekfü Gyula. Három nemzedék Egy hanyatló kor története. – Budapest.: „Élet” Irodalmi és Nyomda R. T., 1920. – 277. old.

jogú tulajdonosaivá lettek volt úrbéres földjeiknek, sőt az egykori zsellérek közül is sokan földhöz jutottak közös legelők felosztásakor. Így jelentős volt a földdel rendelkezők aránya. A népszaporulat következtében azonban a földbirtok gyorsan aprózódott, és a kilencevenes évektől az ország legégetőbb problémájává vált a növekvő számú földnélküli helyzete. A falu társadalma erősen rétegzett volt. A falu életét a gazdagparasztság (50–200 hold) irányította. Földjeiken napszámosok (bérmunkások) dolgoztak, de maguk is közvetlenül részt vettek a munkában. Jellemző a korszakra, hogy egy vagyonos gazdagparaszt kisebb társadalmi tekintéllyel bírt, mint egy szinte vagyontalan városi „nadrágos” ember. A közép- (10–40 hold) és szegényparasztság (1–10 hold) a maga ura volt, de az utóbbi általában bérmunka vállalására is rákényszerült. Korszerű eljárások bevezetésére a pénzhiány miatt nem nyílt lehetősége, így földjei megtartása, esetleg néhány hold megszerzése érdekében önkizsákmányoló módon élt.¹

A polgári társadalom elitjét a nagyvállalkozók és a bankárok, azaz a nagypolgárság adta. Tagjai főként német és zsidó származású családokból kerültek ki, ugyanakkor a század végére rendkívül erős volt körükben az asszimiláció. Bár hatalmas vagyonokkal rendelkeztek, származásuk miatt aktív politizálásra nem volt lehetőségük. Viszont közvetett módon jelen voltak ők is ott, ahol a „politikát csinálták”. A nagypolgárság a nagybirtokos arisztokráciához hasonlóan zárt és más társadalmi rétegektől elkülönülő csoportot alkotott. A két arisztokrata réteg életvitele sokban hasonlított: a pénzarisztokrácia is kastélyokat vásárolt vagy építtetett, és kifinomult életet élt.² A középpolgársághoz tartozók (vállalkozók, üzlettulajdonosok, kereskedők) és az értelmiség felső rétege jó megélhetést tudtak biztosítani a családjuknak, de nem volt jelentős vagyonuk. A dzsentiréteggel együtt alkották Magyarországon az úri középosztályt. A középosztály állami alkalmazásban lévő rétegei számos

¹Száray Miklós. Történelem III. – Budapest, Nemzeti tankönyvkiadó, 2013. – 41. old.

²Száray Miklós. Történelem III. – Budapest, Nemzeti tankönyvkiadó, 2013. – 42. old.

különleges privilégiumot élveztek. A köztisztviselők munkaideje például lényegében kötetlen vagy legalábbis igen „rugalmas” volt, s alig terjedt túl napi 4-5 órán.¹

A középrétegek két alsó kategóriáját a birtokos parasztság és a zömmel városi kispolgárság alkotta. A birtokos parasztság a magyar társadalom legszámottevőbb eleme volt. Hétmillió táboruk az összlakosság 38%-át tette ki. Felső rétegük, a családonként többnyire 50 kat. hold földnél többet birtokló gazdag parasztság (a birtokos parasztság alig 2%-a) maga már általában nem kényszerült állandó és rendszeres fizikai munkára. Tevékenységük részben üzemszervező és értékesítő jellegű volt, s földjeiket – legalábbis részben – cselédekkel és részesekkel vagy napszámosokkal műveltették. Az 1890-es évekig töretlen mezőgazdasági konjunktúrát elsősorban ez a paraszti réteg tudta kihasználni.²

A kisipar és a kiskereskedelem súlya változatlan maradt a dualizmus korában, így továbbra is jelentős tényező volt a kispolgári réteg. Viszonylag szűk réteget képzett a postai, vasúti alkalmazottak, rendőrök, csendőrök, segédhivatalnokok csoportja, akik biztos, de épp a megélhetést fedező jövedelemmel rendelkeztek.

A legnagyobb arányú növekedés a korszakban a munkásság soraiban következett be, több mint egymillióra nőtt a létszámuk. Magas volt a szakmunkások aránya, akik jó bért kaptak és kispolgári színvonalon éltek. A betanított és segédmunkások helyzete már jóval kedvezőtlenebb volt, a városok peremén több ezer család élt embertelen körülmények között.

A munkásság egyharmadát alkotó betanított és segédmunkások, továbbá házicselédek a legrosszabbul fizetett szakmunkásokhoz képest is szegényes, sőt gyakran nyomorúságos viszonyok között tengették életüket. Sokan közülük városi körülmények között járták azt a kálváriát, amit a mezőgazdasági

¹Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 35. old.

²Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 35. old.

cselédség a pusztán, a napszámosok pedig a falu szélén. E két munkásréteg gondolkodásmód szempontjából is különbözött. A modern munkásmozgalom, a szakszervezetek és a szociáldemokrácia elsősorban a szakmunkásság körében talált bázisra. Ez a munkásréteg főleg Budapesten, a főváros közvetlen környékén, a nagyvárosokban és az iparvidékeken élt. A házicselédek, valamint a betanított és segédmunkások többsége viszont az agrárproletariátus nagyobb részéhez hasonlóan még meglehetősen fejletlen politikai szinten állt. Választójoggal közülük senki sem, s a szakmunkásságnak is csak elenyészően csekély százaléka rendelkezett.¹

Számbelileg ez az osztály mutatja a legnagyobb gyarapodást. 1890-ben van ipari kereső 1,100.000, eltartott 1,494.000. összesen 2,600.000. 1900-ban ugyanezen számok már felrugtattak : 1,430.000, 2,060.000, s a kettő összege, az egész ipari munkásság : 3,490.000. Az ország népességének 1890-ben ,17%-a, 1900-ban 20,7%-a ipari munkás. A szaporodáson félreismerhetetlen a kapitalizmus hatása.²

Az ipari munkást tehát a kapitalizmus szülte, élete a nagyvállalatok és nagytőke kezében van. Ehhez képest helyzetét a nemzeti társadalomban a nagytőkének indusztriális³ és internacionális⁴ jellege szabja meg.⁵

A városi proletariátus valamivel több mint felét kitevő ipari munkásság a századelő magyar társadalmának legfiatalabb, de egyúttal legdinamikusabb és igen öntudatos osztálya volt. A polgársággal együtt a dualizmus fél évszázada alatt született meg, illetve szerveződött számban is jelentős, külön társadalmi osztállyá. Felső rétegük, az összmunkásság felére becsülhető és részben

¹Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 37. old.

²Szekfü Gyula. Három nemzedék Egy hanyatló kor története. – Budapest.: „Élet” Irodalmi és Nyomda R. T., 1920. – 281. old.

³Ipari, nagyipari.

⁴Nemzetközi

⁵Szekfü Gyula. Három nemzedék Egy hanyatló kor története. – Budapest.: „Élet” Irodalmi és Nyomda R. T., 1920. – 282. old.

külföldről Magyarországra telepedett szakmunkásság viszonylag elfogadható életszínvonalon élt.¹

A Magyarországon kialakuló torlódó társadalomban sok érdekellentét, feszültség halmozódott fel. A legerősebb indulatok nyilván a legszegényebbeket fűtötték. A gazdasági növekedés, a gyarapodás lehetősége még egy időre lecsillapította ezeket az indulatokat, de a társadalmi viszonyokat is fenekestől felforgatták az elkövetkező évek változásai.

A századelő magyarországi társadalmának bonyolult alá-, fölé- és mellérendeltségi hierarchiáját tovább komplikálta az a körülmény, hogy a különböző nemzeti csoportok igen egyenlőtlenül oszlottak meg az egyes foglalkozási kategóriák, illetve társadalmi osztályok között. Legfejlettebb, azaz leginkább polgárosult társadalmi struktúrával a németek és a magyarok rendelkeztek, akik körében az agrárnépesség számaránya 1910-ben már csak 50, illetve 55%-ot tett ki, s az iparból és forgalomból élők részesedése pedig elérte a 37, illetve 30%-ot. A szlávok és románok körében viszont az ipari-forgalmi népesség még mindig csak 12,5%-os reprezentációt ért el, s az agrárlakosság tett ki 80%-ot. A legelmaradottabb nemzetiség a rutén volt 89%-os agrárlakossággal. Miközben az összlakosságnak közel 50%-át s a parasztságnak kerekén 60%-át adták a nemzetiségek, addig a 100 holdon felüli közép- és nagybirtokosoknak csak 27%-át, az egyházi személyeknek 36%-át, a néptanítóknak 28%-át, a városi és községi tisztviselőknek 13%-át, a megyei tisztviselőknek 7%-át s az állami tisztviselőknek 5%-át. A magyar anyanyelvűek körében a férfiak 83 s a nők 76%-a tudott írni és olvasni, a rutének körében azonban csak 33, illetve 24%, a románok közül 41, illetve 25%. A magyarok műveltségi szintjét leginkább a szlovákok közelítették meg, akiknek 1910-ben 76, illetve 64%-a ismerte a betűvetést. A felsőbb iskolát végzettek körében még inkább dominált a magyar fölény. Az érettségizettek aránya a magyarok között

¹Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 38. old.

3,6% volt, a nemzetiségi lakosság körében viszont általában kevesebb mint egy százalék, s csak a horvátok között 1,2%.¹

A fenti általánosítások mindegyike alól kivételt képeztek a németek. Sajátos múltjuknak, privilégiumaiknak és adottságaiknak köszönhetően az ő számuk a nagy- és középbirtokosok, az iparosok és kereskedők, valamint az értelmiség soraiban egyaránt meghaladta a nem magyar anyanyelvűek együttes számát. Ami pedig műveltségi szintjüket illeti, az írni és olvasni tudás szempontjából kicsit még a magyaroknál is jobban álltak: a férfiak 86 s a nők 79%-a ismerte a betűvetést.²

Miközben tehát a magyar és a német anyanyelvű lakosság teljesen kifejlett társadalmat alkotott saját alsó, középső és felső rétegeivel, addig a nemzetiségi lakosság olyan paraszti-kispolgári társadalmakból állt, amelyek csúcsán egy főleg papokból, tanítókból, ügyvédekéből és ritkábban tehetős kereskedőkből és iparosokból álló vékony középosztály helyezkedett el. Eltérően az úri magyar középső és felső rétegektől, amelyeket kasztszerűkülönbségek választottak el az egyszerű emberek tömegétől, ez a polgári nemzetiségi középosztály – kivéve azokat, akik nyelvükben és értékrendjükben a magyar dzsentrihez asszimilálódtak – szoros kölcsönhatásban állt saját kibocsátó közegével. A nemzetiségi értelmiség és parasztság között általában súlyos érdekkonfliktusok sem álltak fenn. A nem magyar munkásság, parasztság és kispolgárság természetes osztályellenfelei nem a soraik közül kikerült lelkészek vagy tanítók, hanem a magyar, esetleg német vagy magyar zsidó közép- és nagybirtokosok, valamint gyárosok, terménykereskedők és bankárok voltak.³

Az 1867 utáni negyedszázad politikai szempontból viszonylag nyugalmas időszaknak bizonyult. A mélyben zajló gazdasági és társadalmi változások azonban a század végére számos olyan új feszültségforrást teremtettek, amelyek

¹Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 39. old.

²Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 39. old.

³Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 41 – 42. old.

felborulással fenyegették, s végül fel is borították ezt a kiegyensúlyozott helyzetet. A parlamentet, a pártokat és persze a társadalmat leginkább foglalkoztató század eleji vitakérdések öt nagy ellentétpárt alkottak. Ezek a következők voltak:

1. a 67-esek és a 48-asok közötti közjogi vita a dualizmus jövőjéről;
2. a keresztény és zsidó középosztály érdek- és értékkonfliktusa, azaz a dzsenti- és a zsidókérdés;
3. a munkásság harca jobb munkafeltételekért és politikai jogokért az uralkodó elittel szemben;
4. a nagy- és a kisbirtok közötti ellentét, vagyis a föld- vagy parasztkérdés
5. s végül a magyarok és nem magyarok közötti antagonizmus, azaz a nemzetiségi kérdés.¹

Következtetésként tehát levonhatjuk az adott korban fontos szerepet kapott a nemzetiségi kérdés, a nemzetiségek sorsának alakulása. Fontos tényezője volt a polgáriasodásnak a zsidók jelenléte, így a következő fejezet a zsidókat tárgyalja. Ezenkívül pedig egy másik kisebbségről a cigányságról lesz szó.

¹Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 44. old.

II. FEJEZET

A dualizmus kori zsidó és cigány lakosság sorsa

II. 1. A zsidókérdés

A magyar társadalom két legnagyobb etnikai kisebbsége közé sorolhatóak a zsidók és a cigányok. Ebben az időszakban kezdtek el a zsidók tömegesen bevándorolni a szomszédos Galíciából. Ennek oka, hogy 1867-ben törvény előtti egyenjogúságot kaptak, majd 1895-ben pedig egyenjogúsították a zsidó vallást is és így megvalósult a zsidó emancipáció. A felekezeti (bevett vallásként való) elismerést késleltette az a tény, hogy a magyarországi zsidóság felekezeten belüli megosztottsága miatt nem tudott eleget tenni annak a minimális követelménynek sem, hogy egyetlen országos szervezetbe tömörüljön. A törvény előtti egyenjogúságukról az 1867. évi XVII. törvénycikk szól:

1. § Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítatnak.

2. § Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet, ezennel megszüntettetik.¹

Az 1895. évi XLII. törvénycikkben pedig a következő áll:

1. § Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítatik.²

A XIX. század második felében a Kárpátok észak-keleti lengyel, ukrán előteréből (Galíciából) egyre nagyobb tömegekben érkező zsidókat (kb. 58 ezer fő) a statisztika nem is vette nyilvántartásba, mert többnyire német vagy magyar anyanyelvűnek tüntették fel magukat.³

A zsidókat inkább vallási identitás jellemezte és azonosultak a magyar nemzeteszmével. A társadalomban betöltött szerepük miatt (nagypolgárság) jelen volt az antiszemitizmus, ahogy más országokban is, főként a kispolgárság

¹1867. évi XVII. törvénycikk. Az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében. Online megtekinthető: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5318>

²1895. évi XLII. törvénycikk. Az izraelita vallásról. Online megtekinthető: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6604>

³Kocsis Károly-Kocsisné Hodosi Eszter. Magyarok a határainkon túl. In: Doma István. A kárpátaljai zsidóság XX. századi történetéből. „A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”. – Beregszász – Ungvár, KMMI - Intermix Kiadó, 2011. – 88. old.

körében. A zsidó lakosság főleg a nagyvárosokat vették célba. Izraeliták az ország valamennyi megyéjében és városában éltek. Számarányuk a Galíciával határos északkeleti körzetekben, az itteni városokban (Máramarossziget, Ungvár, Munkács), valamint Nagyváradon és Budapesten volt a legmagasabb. Az ország központja felé irányuló zsidó migráció eredményeként a főváros izraelita lakossága 1869 és 1910 között csaknem megötszöröződött: 44 ezerről 203 ezerre, azaz Budapest lakosságának 23%-ára nőtt.¹

Az első korszakbeli 241 ezer zsidó helyett 1870-ben már 550 ezer, 1890-ben 707 ezer, 1900-ban 831 ezer lakik Magyarországon, számuk tehát 1840 óta, hatvan év alatt, szinte megnégyszereződött.²

Minden bizonnyal a zsidóság gyors és látványos magyarosodásának is köszönhető az, hogy az országban élő nemzetiségekkel szemben először az 1910-es népszámlálás során sikerült szerény mértékű, 54,4%-os magyar többletet kimutatni.³

A vármegyék területén a zsidó lakosság percentszáma az 1900-as népszámlálás alapján a Dunántúl, a Duna—Tisza között nem emelkedik felül 1-4%-on, Erdélyben a legmagasabb percentszám mindössze 1-4%, s még az ország északkeleti és felsőtiszai megyéiben is, melyek a galíciai bevándorlásnak első lerakódóhelyei, legfeljebb 6-9% közt mozog az arányszám — kivétel csupán Máramaros: 18%, Bereg: 10%, Ugocsa: 12%, Ung: 11%. Ezzel ellentétben a népesebb városokban a zsidóság arányszáma óriási mértékben megnövekedett.⁴

A magyar kapitalizmusnak a zsidóság sokkal inkább hordozója és kizárólagosabb istápolója, mint más államokban. Nálunk a zsidóság volt az egyetlen osztály, mely a szerepet magára vállalhatta, miután az országban lakó népfajok, a magyarral élükön, tökéletesen tehetetlennek bizonyultak a kor

¹Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 28. old.

²Szekfü Gyula. Három nemzedék és ami utána következik. – Budapest.: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938. – 288. old.

³Prepuk Anikó. A zsidóság Közép- és Kelet Európában a 19-20. században. – Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997. – 167. old.

⁴Szekfü Gyula. Három nemzedék és ami utána következik. – Budapest.: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938. – 216. old.

igényeinek eleget tenni. A történeti előzmények szintén arra utaltak, hogy a magyar kapitalizmus szervezője csak a zsidóság lehet.¹

A zsidóság segítette elő a lakosság polgárosodást, az iparosodást, a kapitalizmust, mivel ehhez értettek ezzel foglalkozhattak. Szekfü Gyula a következőket írta róluk: „A kapitalizmus hirtelen fellendüléséhez, az industrializmus és pénzüzet szédületes kifejlődéséhez a zsidóság szolgáltatta az agyvelőt és az embert.”² A zsidóságon belül fellépő egyre nagyobb vagyoni rétegződés következtében és a választási cenzus létezésének köszönhetően növekedett a zsidóság politikai befolyása is, amit pedig visszafelé is kamatoztatni tudott. Így hamar kulcsfontosságú pozíciókba kerültek jobban kerestek, mint az átlag egyre erősödött az antiszemitizmus és egyre inkább előtérbe került a zsidókérdés.

A korszakban a népszaporulat és a nagyarányú bevándorlás révén a zsidóság lélekszáma rohamosan növekedett. Zömük asszimilálódott, és azonosult a magyar nemzeteszmével és kultúrával. A zsidóság tömegei a kiskereskedelemről és a kisiparból éltek, de közülük került ki a magyar nagypolgárok döntő többsége is. Mivel olyan foglalkozásokban találtak megélhetést, melyek felé a magyar társadalom kevésbé törekedett, nem jelentkezett komolyabb konkurenciaharc. A bevándorló és gyorsan polgárosodó zsidó családok gyermekei a dualizmus időszakában nagy számban jelentek megbizonyos értelmiségi pályákon (újságíró, színész, orvos, ügyvéd). Az egyetemeken a zsidó hallgatók aránya ötszöröse volt országos számarányuknak. A zsidóság azonosult a magyar nemzeteszmével, így kiegyensúlyozott viszony jött létre a zsidóság és a társadalom többi csoportja között. A nagyvárosokban – sokszor a városok főterein – sorra épültek az impozáns zsinagógák. Az antiszemitizmus (zsidógyűlölet) a korszak Európájához képest kisebb

¹Szekfü Gyula. Három nemzedék és ami utána következik. – Budapest.: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938. – 215. old.

²Szekfü Gyula. Három nemzedék és ami utána következik. – Budapest.: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938. – 337. old.

mértékben, de jelen volt a magyarországi társadalomban is. Elsősorban városi kispolgári rétegeket jellemezte, akik számára a zsidó bevándorlók versenytársat jelentettek.¹

A zsidók magyarosodása a dualizmus időszakában öltött a legnagyobb méreteket. A magyarosodás összekapcsolódott a neológia fővárosi és városi térnyerésével, hiszen a vallási reformirányzat törekvésének sikere, amely törekvés arra irányult, hogy az elvilágiasodó zsidó középrétegeket a felekezet kebelében tartsa, elsősorban attól függött, képes-e felvállalni és közvetíteni a környezet felől érkező magyarosító hatásokat.²

A keresztény és a zsidó középosztály ellentéte két világosan körülhatárolható társadalmi csoport, az évszázadokon át vezető szerepet betöltő magyar középnemesség és az országba néhány évtizeddel korábban érkezett zsidó bevándorlók ellentétes irányú társadalmi mozgásából, a dzsentri lesüllyedéséből és a zsidók felemelkedéséből adódott. Bármennyire is logikusnak és célravezetőnek látszott az a munkamegosztás, amelyben a magyar elit és a bevándorlók kimondatlanul megállapodtak, s amely 1867 után működött is, a deklasszálódó³ úri rétegek ezt – szubjektíve érthető módon – nem a nemzet érdekében álló társadalmi átalakulásként, hanem a zsidóság nemzeti érdekeket sértő „térfoglalásaként” fogták fel és magyarázták.⁴

A kiegyezéssel megszülető emancipáció formailag beemelte a zsidókat a magyar politikai nemzetbe, az elnyert jogok érvényesítésének lehetősége azonban, akárcsak más nem-magyar etnikumok esetében, mindenekelőtt a nemzeti nyelv és a kultúra elsajátításának mértékével függött össze. Ez a követelmény nagyfokú asszimilációs hajlandóság kialakulásához vezetett, s nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a magyarországi zsidóság a környező területek

¹Száray Miklós. Történelem III. – Budapest, Nemzeti tankönyvkiadó, 2013. – 41. old.

²Prepuk Anikó. A zsidóság Közép- és Kelet Európában a 19-20. században. – Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997. – 162. old.

³Magasabb társadalmi rétegből lecsúszás alacsonyabb osztályba

⁴Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 47. old.

zsidó népességénél gyorsabban és látványosabban vette át a nemzeti identitás elemeit.¹

Mivel a kiegyezés, valamint az emancipáció egyidejűleg kezdte éreztetni hatását a zsidóság körében, minden nagyobb megerőltetés nélkül sikerült biztosítania részvételét, szerepét Magyarország gazdaságának és társadalmának modernizálásában, sőt gyakran annak húzóerejeként tudott fellépni. Természetesen ez először is az általa már hagyományosan űzött kereskedelem (termény-, majd liszt-) és a pénzügyek területén érvényesült leginkább. A hitelintézetek pedig megjelennek már a kisebb városokban is. Sok politikus kiállt az antiszemitizmus ellen többek között Kossuth Lajos is felemelte szavát ellen, a következőket mondta:

„az antisemitikus agitációt mint a XIX-ik század embere szégyellem; mint magyar restellem, mint hazafi kárhóztatom”²

Az antiszemita mozgalom Magyarországon is az 1870-es évek gazdasági és politikai válságából nőtt ki. Vezetői a birtokát veszített nemesi réteg köréből kerültek ki, akik kezdetben a parlamenti párharcokat használták fel nézeteik népszerűsítésére. Istóczy Győző és elvbarátai 1875-től kezdve intéztek zsidóellenes beszédeket az országgyűlés képviselőházához, amelyekben tiltakozásukat fejezték ki a keresztények és a zsidók közötti vegyes házasságok engedélyezése ellen, s a zsidó bevándorlás korlátozása mellett szólaltak fel.³

Magyarországon nem alakultak ki jól elkülöníthető antiszemita irányzatok, a zsidóság jövőjére nézve azonban különböző elképzelések fogalmazódtak meg. A mérsékeltbbek az emancipáció és az asszimiláció folyamatát kívánták lelassítani, a zsidók gazdasági szerepének csökkentését szorgalmazták, a birtokszerzési jog eltörléséért és az iparszabadság

¹Prepuk Anikó. A zsidóság Közép- és Kelet Európában a 19-20. században. – Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997. – 161 – 162. old.

²Kossuth Lajos Iratai . In: Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 47. old.

³Prepuk Anikó. A zsidóság Közép- és Kelet Európában a 19-20. században. – Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997. – 183. old.

korlátozásáért léptek fel. Érvrendszerükben a csalás, a hamisítás, a szédelgés vádja mellett a hazafiatlanság és viláгурalomra törekvés egyaránt szerepelt. A radikális szárny velük szemben elutasította az asszimilációt, s végső célként a zsidóság eltávolítását tűzte ki. Az antiszemita kezdeti fellépése viszonylag csekély sikerrel járt, a liberális többségű magyar parlamentben hol derű, hol felháborodás fogadta kirohanásaikat. Politikai párttá szerveződésük csak a rituális vérvád felelevenítése után indult meg. A vérvád felújítására az ország keleti részén fekvő Tiszaeszláron történt események adtak lehetőséget. 1882-ben egy keresztény cselédlány, Solymosi Eszter eltűnése és a zsidó húsvét egybeesése szolgáltatott okot arra, hogy a helyi antiszemita az eszlári zsidókat vádolják a gyermek meggyilkolásával. A vezető antiszemita, felismerve az eseményekben rejlő lehetőségeket, a Tiszaeszláron történeteket hamar országos jelentőségű perré duzzasztották. Istóczy és társai a megvádolt zsidókkal az egész magyarországi zsidóságot a vádlottak padjára szerették volna ültetni, a sajtón keresztül ügyesen lovagolták meg a hazai társadalom egyes rétegeinek zsidóellenes érzelmeit.¹

A tiszaezlári per körüli propagandának is köszönhetően 1883 őszén került sor az Országos Antiszemita Párt megalakulására. A párt indult az 1884-es országgyűlési választásokon, parlamenti részvétele azonban rövid életűnek bizonyult, s a mozgalom a párttal együtt az 1890-es évek elejére fokozatosan elhalt.²

Az 1910-es népszámlálás során 36 236 izraelita vallású, de magyar anyanyelvű személy él Kárpátalján.³

A galíciai zsidók beözönlése ellen intézkedések lettek foganatosítva, így letelepedésük a mai Kárpátalja területén egyszerűen lehetetlenné vált. Persze

¹Prepuk Anikó. A zsidóság Közép- és Kelet Európában a 19-20. században. – Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997. – 184. old.

²Prepuk Anikó. A zsidóság Közép- és Kelet Európában a 19-20. században. – Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997. – 185 old.

³Doma István. A kárpátaljai zsidóság XX. századi történetéből. „A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”. – Beregszász – Ungvár, KMMI - Intermix Kiadó, 2011. – 88. old.

mint mindig, itt is akadtak kivételek, akik akár furfanggal vagy protekció segítségével, de megtalálták a kiutat és a három megye valamelyikének területén maradhattak családjukkal együtt. Néhány évvel később (a XX. század első éveiben) egy újabb zsidó népvándorlás érintette Kárpátalját. A korabeli dokumentumok tanulsága szerint Romániából a zsidók sanyarú helyzetük miatt tömegesen vándoroltak ki, s közülük sokan Magyarországot választották célállomásul, azon belül pedig Máramaros, Bereg, Ung és Ugocsa megyéket. Ezek ugyan nagyobbrészt Amerikába vagy valamelyik európai országba szóló útlevéllal rendelkeztek, de ettől függetlenül többen megkísérelték a Magyarországon való letelepedést.¹

Persze a nagyszámú zsidóbeözönlést a hatóságok most sem nézték jó szemmel, s a folyamat megszüntetésére törekedtek. Ez ügyben a magyar királyi belügyminiszter 1900. április 1-jén gróf Török József Ung vármegye főispánjához címzett levelében a következőképpen írt: „... *Minthogy ily teljesen vagyontalan egyéneknek az országban való tartózkodása úgy közgazdasági, mint rendőri szempontból az ország lakosságának érdekeivel ellentkezik, s ezért meg ne engedhető...*” Ezek után felkérte a főispánt, hogy intézkedjen, s abban az esetben, ha a kormányzatára bízott törvényhatóság területére ilyen zsidók érkeznek, azoknak lakhatási vagy letelepedési engedélyt ne adjon, hanem a fennálló szabályok szerint az ország területéről őket toloncolja ki.²

A XX. század első évtizedében a zsidók Kárpátalján teljesen beilleszkedtek a vidék társadalmába. Nagyrészt kereskedelemmel foglalkoztak, de megtalálhatók voltak az iparban, a hivatalokban, az egészségügyben, az oktatásban, a szórakoztató iparban, sőt még a mezőgazdaságban is. Egy 1910-ben készült felmérés szerint leginkább az iparilag fejlett városokban éltek, de megtalálhatók voltak úgy a kisebb városokban és a falvakban is. Legnagyobb

¹Doma István. A kárpátaljai zsidóság XX. századi történetéből. „A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”. – Beregszász – Ungvár, KMMI - Intermix Kiadó, 2011. – 89. old.

²Doma István. A kárpátaljai zsidóság XX. századi történetéből. „A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”. – Beregszász – Ungvár, KMMI - Intermix Kiadó, 2011. – 89. old.

számban az akkori megyeszékhelyeken éltek. Ez bizonyára összefüggött azzal, hogy az ottani lehetőségeik sokkal tágasabbak voltak.¹

A magyar nyelvterületen lévő városokban élő ortodoxokkal szemben, akik a század folyamán szintén a magyarosodás útjára léptek, az ország keleti, északkeleti vármegyéiben letelepedő, galíciai eredetű zsidó népesség az asszimilációs impulzusok hiánya miatt mindvégig megőrizte tradicionális vonásait.²

A zsidóság szociálisan és egzisztenciálisan különböző rétegeit a magyar kultúra és az életmód különböző jegyeinek átvétele jellemezte. A vagyonos rétegek körében elsősorban a politikai elithez való idomulás vágya dominált. A zsidó nagytőkés családok számára a politikai hatalmát 1867 után is őrző nemesség szolgált követendő példának, amelyhez szokásaikban, életvitelükben, öltözködésükben is próbáltak hasonulni. Ezt a vágyat fejezték ki többek között a nemesi cím elnyerésére irányuló törekvések. A nemesítést 1848 előtt a nemesi privilégiumokban való részesülés, a szabad költözködés, a vám- és adómentesség elnyerése ösztönözte. 1848 után, a nemesi privilégiumok megszüntetését követően azonban elsősorban presztízs szempont, a feudális-nemesi értékeket továbbbéltető társadalomban a beilleszkedés elfogadtatásának és megerősítésének vágya motiválta. Magyarországon az 1824 és 1918 között adományozott nemesi címek közel 20%-át zsidó vállalkozók nyerték el. A nemesítések három csúcsideje egyben a zsidó polgárság és a hatalom együttműködésére utal: 1867, a kiegyezés és az emancipáció ideje; az 1882–1887 közötti korszak a Tisza-kormánnyal szembeni ellenállás és a politikai antiszemitizmus jelentkezésének szakasza; 1895–1897 a millennium és a zsidó vallás recepciójának időszaka.³

¹Doma István. A kárpátaljai zsidóság XX. századi történetéből. „A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”. – Beregszász – Ungvár, KMMI - Intermix Kiadó, 2011. – 89. old.

²Prepuk Anikó. A zsidóság Közép- és Kelet Európában a 19-20. században. – Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997. – 167. old.

³Prepuk Anikó. A zsidóság Közép- és Kelet Európában a 19-20. században. – Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997. – 164. old.

II. 2. A cigánykérdés

A dualizmus korában a népszámlálások ellenére nehéz meghatározni a cigányság számát, mivel a kérdőívek inkább az anyanyelvre kérdeztek rá. Becsült lélekszámuk háromszázezer körül lehetett. Miután körükben a demográfia robbanás még nem bontakozott ki, a cigány népesség a Románia felől történő bevándorlás révén növekedett. Fejlődést jelentett, hogy a korszakban a vándorló közösségek száma csökkent, s terjedt a letelepedett életvitel. A foglalkozással bírók közül a legtöbben (60%) iparosok voltak (pl. kovács), de sokan éltek alkalmi munkákból, lókereskedelemből is. A kormányzat a népoktatásba való bevonásukkal próbálta segíteni felzárkózásukat.¹

Elterjedt vélemény, hogy a magyar népesedési helyzetet sajátos kettőség jellemzi: miközben számottevően csökken az ország lakosságának a száma, a roma populáció gyorsan növekszik.²

A fennmaradt statisztikák, összeírások és becslések alapján a magyarországi cigányokról nem lehet egzakt számokat közölni korszakunkra vonatkozóan. Ezek esetlegesek, helyi jellegűek voltak, nem született igazán megbízható összegzés. A Magyar Szent Korona országaira vonatkozó statisztikák csak a jelenlevő népesség anyanyelvével dolgoztak, s így próbálták közvetve megadni a cigányság létszámát. Az 1893. évi cigányösszeírás kivétel, mivel akkor készült, mikor a politika is egyre többször látókörébe vonta a cigányságot, kísérletet tett számszerű, közgazdasági és szociológiai jellegű felmérésére. Az 1893. január 31-i felvétel kiterjedt a szorosán vett Magyarország területén lakó összes cigányra. A fő szempont az volt, hogy az állandóan letelepedett, a huzamosabban egy helyen tartózkodó és a vándorcigányokról külön-külön nyerjenek adatokat. Használva és elfogadva az

¹Szárny Miklós. Történelem III. – Budapest, Nemzeti tankönyvkiadó, 2013. – 42. old.

²Szabó A. Ferenc. Demográfiai problémák biztonságpolitikai vonatkozásai egykor és ma. – Budapest, 1999. – 45. old.

összeírás meghatározásait, a következőkben mi is eszerint értelmezzük a cigányok egyes csoportjait:

- I. Állandóan letelepedett cigányok: □állandó, rendes tartózkodási hellyel bírnak, tekintet nélkül arra, hogy a számlálás idejében saját községükben voltak-e, s ott vétettek-e számba vagy más községekben. □ (243 432 fő - 89%)
- II. Huzamosabb ideig egy helyen tartózkodó cigányok: □bizonyos foglalkozás (például: teknővájás, aranymosás stb.) végett hetekig, hónapokig, sőt néha esztendőig egy helyben tartózkodnak anélkül, hogy ott állandóan megtelepednének. □ (20 406 fő - 7%)
- III. Vándorcigányok: □családostul, sátorostul, faluról-falura kóborolnak. □ (8938 fő - 3 %) ¹

A magyarországi cigányok történetének egyik legfontosabb dokumentuma az 1893-as cigányösszeírás. Magát az összeírást Hieronymi Károly belügyminiszter rendelte el, aki 1892. november 19-én vette át hivatalát, és pár hét múlva megbízta a Statisztikai Hivatalt az összeírás elvégzésével. A kiadvány előszavából tudjuk, hogy a miniszter célja „a csavargási ügynek országos rendezése és ezzel kapcsolatban a kóbor cigányok letelepítése” volt, de a felvétel nem szorítkozott a vándor cigányokra, hanem kiterjedt azokra a cigányokra is, akik „már teljesen beleolvadtak a polgári és polgárosult társadalomba, a többi lakosságtól immár nem különböznek sem élet-, sem keresetmódra, sem műveltségre, sem szokásokra, legfeljebb némi antropológiai árnyalatra nézve”. Kiterjedt továbbá a felvétel a lakásviszonyokra, a családi állapotra, a vallási megoszlásra, az írni-olvasni tudásra, a foglalkozásra, a megélhetés módjára, és nem utolsósorban az anyanyelvi csoportokra és a nyelvismeretre.²

¹Kádár Zsuzsanna. A 19. század végi magyarországi cigány társadalom. - Regio - Kisebbség, politika, társadalom 4. évf. (1993.) 1.sz. – 2. old.

²Szuhay Péter. A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája. –Budapest, Panoráma, 1999. – 39. old.

Az összeírás 272 776 lélekről tud, ebből állandó letelepedett 243 432, huzamosabb ideig egy helyben tartózkodó 20 406, míg vándorló mindössze 8938. Házban 168 411, putriban és kunyhóban 90 904, föld alatti odúban 4489, sátorban pedig 8880 fő él. Az anyanyelve 81 551 embernek a cigány nyelv, más anyanyelvűek közül cigányul is tud 48 618. Cigányul egyáltalán nem tudnak 142 604-en. A cigányok anyanyelve és hitfelekezete általában az adott körzeteken belül a uralkodó népességével azonos. Az összes tanköteles gyermek közül 69% egyáltalán nem jár iskolába. A cigány népesség országon belüli megoszlása egyenetlen, arányszámukat tekintve leginkább az erdélyi megyékben élnek, szám szerint 105 034 fő, míg a többi statisztikai körzetben számuk 20 000 és 36 000 között változik.¹

Az 1893. évi összeírás a cigányok életkörülményeiről lesújtó képet fest. Kevesen rendelkeztek minimális nagyságú földdel és kertbirtokkal. A mezőgazdasági konjunktúra idején láthatóan □feladta□ a cigány a letelepült életmód és asszimiláció lehetőségét kínáló mezőgazdaságot, s a XIX. század végén periférikus, speciálisan és tradicionálisan cigány foglalkozásokkal összenőve találjuk (vályogvetés, tapasztás stb.). A tendencia alighanem az erősödő süllyedés a társadalmi hierarchián.²

Az összegyűjtött adatok tudományos feldolgozásával és az általános jelentés elkészítésével a Statisztikai Hivatal akkori elnöke Hermann Antalt, „a cigány-tanulmányairól ismert etnológust” bízta meg. Az eredmények több ponton okoztak meglepetést. Hermann Antal mindenekelőtt a cigányok nagy számát mondja meglepőnek. Hivatkozik a belügyminiszteri rendeletre végrehajtott 1873. évi „cigányszámlálásra”, amely „meglehetősen határozatlan alapon” 214 000 cigányt számolt össze, de hivatkozhatott volna korábbi adatokra is. Az 1850. évi népszámlálás szerint a „jogi népességben” a cigányok

¹Szuhay Péter. A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája. –Budapest, Panoráma, 1999. – 39. old.

²Kádár Zsuzsanna. A 19. század végi magyarországi cigány társadalom. - Regio - Kisebbség, politika, társadalom 4. évf. (1993.) 1.sz. – 3. old.

száma kerekén 140 ezer. Az 1857. évi népszámlálás szerint a „honos népességben” a cigányok száma kerekén 143 ezer volt.

Ötvenhárom év alatt a cigányok létszáma kétszeresére emelkedett, arányszámuk pedig 1,16 százalékról 1,8 százalékra. Márpedig ebben az időszakban a cigányok természetes szaporodása nem lehetett nagyobb, mint a többi lakosé. Erre mutat, hogy a 14 éven aluli gyerekek aránya a cigányoknál 37%, az egész országban viszont 1890-ben 36,6%. Az ország lakossága ebben a fél évszázadban 30 százalékkal, a cigányoké 100 százalékkal nőtt. A különbség a bevándorlásnak tulajdonítható, elsősorban Romániából, abból az országból, amelyben a legnagyobb volt a cigányok aránya. A bevándorlás hatását mutatja, hogy a Dunántúlon és a Duna-Tisza közén 0,8 százalék, Erdélyben majdnem 5 százalék volt a cigányok aránya, a mai országterület keleti megyei közül Békésben 1 százalék, Hajdúban 1,5, Biharban 1,8, Szabolcsban 2,6 százalék. (Északnyugat felé mutatja a vándorlás irányát az Abaúj megyei 2,4 százalék, a borsodi és zempléni 1,9 százalék). Az Erdélyből való továbbvándorlás tényét és irányát mutatja, hogy az 1850-es népszámlálás idején 140 092 cigányból 78 906, vagyis 53% élt Erdélyben, az 1893. évi 280 ezer cigányból pedig 105 ezer, vagyis 37,5 százalék.

A cigányok területi elhelyezkedését vizsgálva megállapítható, hogy a cigányság zöme Erdélyben élt, számuk 46.460 volt az 1880-as népszámlálás alapján, ami a Magyarországon élő cigány etnikum 61,8%-át képezte. Azon belül a legnépesebb cigány lakta megye Nagy-Küküllő volt, 6.814 cigány származású egyént regisztráltak itt. A következő nagyobb földrajzi egység a Tisza-Maros szöge volt. A cigány népesség száma egyre inkább csökkent az ország közepe fele haladva. A legalacsonyabb létszám a Duna-Tisza közén volt megfigyelhető.¹

A 75.911 összeírt cigány között a férfi-nő aránya majdnem 50%-os megoszlást mutatott, egészen pontosan 38.147 férfi és 37.764 nő élt

¹Váradi János. A cigány népesség a történeti Magyarország polgári korszakában. – Pécs, 2014. – 53. old.

Magyarországon. Általában egy népcsoport esetében inkább a nők többsége volt a jellemző, ezért is meglepő a cigány férfiak számbeli fölénye, ez a különbség nem szignifikáns. A cigányok életkora az átlagosnál alacsonyabb volt. Az életmódjukból fakadó viszontagságos élet és a mentalitásukból fakadó rossz egészségügyi helyzetük miatt kevesen érték meg a felnőtt kort.¹

1880-ban csak azokat sorolták a cigányok közé, akik beszélték a cigány nyelvet. Ennek azonban többek között hátulütője volt, hogy a társadalomba való beilleszkedéssel, a többségi környezethez való alkalmazkodással az illető cigány egyre kevésbé használta anyanyelvét, másrészt 1880-ban nagyon sok cigány oláh anyanyelvűnek vallotta magát, s őket nem a cigányokhoz, hanem az oláhokhoz sorolták. 1880-ban az össznépeség csekély része, mindösszesen 75.911 személy tartotta magát cigány anyanyelvűnek, s 23,88 %-a beszélt a magyar nyelvet is. Az elmagyarosodás folyamata tehát jelentős mértékben megfigyelhető volt.²

A cigánykérdés újbóli jelentkezése a XIX. század második felére tehető, különösen a romániai cigány rabszolga-felszabadítás után meginduló bevándorlás új hullámától kezdődően. A hagyományait és nyelvét megőrző, és többségük által még vándorló életmódot folytató cigányok megjelenése nagy riadalmat keltett az országban, de – a különböző vélemények szerint – ellenérzésekkel fogadták őket a már letelepült és a többségi társadalom kultúráját átvett, asszimilálódott cigányok is.³

Félve attól, hogy lerombolják megjelenésükkel a régóta itt élő cigányok által kiharcolt viszonylagos elfogadottságot, igyekeztek elhatárolódni az újonnan jöttektől. A többségi társadalom jelentős részében ezen törekvések ellenére is kezdett eluralkodni cigányellenesség, és ezt a formálódó gyűlöletet kivetítették a már asszimilálódottakra integrálódottakra is, mivel sötétebb bőrük miatt továbbra is jól felismerhetők voltak. A betelepülési hullám hatására – hiszen a

¹Váradai János. A cigány népesség a történeti Magyarország polgári korszakában. – Pécs, 2014. – 54. old.

²Váradai János. A cigány népesség a történeti Magyarország polgári korszakában. – Pécs, 2014. – 58 – 59. old.

³Kállai Ernő. Cigányok/Romák Magyarországon. – Budapest : Balassi Kiadó, 2005. – 159. old.

kutatások szerint 1840 és 1893 között a Magyarországon élő cigányok létszáma megduplázódott – a 19. század végén az ország cigány lakosságának összeírását rendelték el. Az 1893. évi összeírás, a magyarországi cigányok történetének egyik legfontosabb dokumentuma szerint 1893. január 31-én kereken 280 ezer cigány élt az országban. Az összeírt cigányok száma 274 940 volt, de kimaradt az összeírásból Budapest, ahol a cigányok száma valószínűleg félezer körül lehetett.¹

Magyarországra vonatkozóan 1890-ben 91.603 lelket jelöltek meg, a teljes Magyar birodalomban, Fiumében, Horvát-Szlavónországban összesen 96.497 cigány lelket írtak össze.²

A két népszámlálás (az 1880. és az 1890. évi) közötti differenciát aligha lehet csupán azzal magyarázni, hogy anyanyelvét minden állampolgár maga vallotta meg. Pomogyi László úgy véli, hogy a kérdőívek összeállításában vagy a népszámlálást végző számlálóbiztosok munkájában is található olyan okok, amelyek ezekre az eredményekre vezetnek. A különbség a számbavétel módjával is magyarázható. Ugyanis 1880-ban sok cigány oláh anyanyelvűnek vallotta magát, és így az oláhok, azaz a románok kategóriájába sorolták őket. Az 1890-es népszámlálás alkalmával viszont a helyzet megfordult: azon állampolgárokat, akik oláh vagy más nem cigány nyelvet vallották anyanyelvüknek, de cigányul is tudtak, a cigányok sorába jegyezték fel.³

Az 1893. évi adatok alapján pedig a tanköteles cigány gyermekek közel 70%-a nem járt iskolába. Kormegoszlás szerint a népesség elég fiatal (kevesen érték meg a felnőtt, illetve öregkort). A 15-19 év közöttieknél a nők jelentékeny túlsúlyát mutatják a számok, ugyanakkor tudott dolog, hogy a férfiak abszolút és relatív száma is ekkor nagyobb, mint a nőké. Feltehető tehát, hogy az ilyen korú

¹Kállai Ernő. Cigányok/Romák Magyarországon. – Budapest : Balassi Kiadó, 2005. – 160. old.

²Váradai János. A cigány népesség a történeti Magyarország polgári korszakában. – Pécs, 2014. – 65. old.

³Váradai János. A cigány népesség a történeti Magyarország polgári korszakában. – Pécs, 2014. – 66. old.

férfiak egy része nincs az országban, vagy itt lappang, de nincs nyilvántartva, és eltagadja a korát.¹

Az alfabetizációt, a cigányok írni és olvasni tudását vizsgálva a viszonyok jóval kedvezőtlenebbek, mint az iskolázásnál. Hiszen az analfabéták aránya 93,7%-ezen belül a vándorcigányoknál a legnagyobb, 98,6% míg az ország lakosainál az átlag 45,5%, fele a cigányokénak. Az írni-olvasni tudók az összes cigány lakosság 5,4%-át teszik ki, ami jelentősen elmarad az összlakosságtól (50,6%). Regionálisan a legműveltebb réteg a Duna jobb partján, illetve a Duna-Tisza közén helyezkedik el a cigányság, valamint az ország többi lakosa esetében egyaránt. A korábbi népszámlálásokban a „cigány” egyedüli kritériumaként a nyelv szerepelt. Pedig látható, a cigány anyanyelvűek 1893-ban még egyharmad részét sem tették ki az összes cigánynak, míg a cigányul tudók több, mint a felét.²

A felmérés szerint 1900-ban 54.449 cigány anyanyelvű személy élt Magyarországon.³

Az 1910-es népszámlálást megelőző, 1900. évihez képest a cigány lakosság száma megkétszereződött. Tíz év elteltével elképzelhetetlen egy népcsoport ilyen nagyfokú természetes szaporodása. Ez az eltérés a migrációs folyamatok hatásával hozható kapcsolatba. 1896 és 1904 között Erdély és a hozzá közel lévő területekre a nagyfokú beáramlás következtében számottevően megnőtt a cigány népesség. A legnagyobb mértékben a Tisza jobb partján növekedett meg a cigány lakosság.⁴

A XX. század elejére kialakult a magyarországi cigányság hármas tagolódása. A középkorban érkező és nyelvüket-kultúrájukat elvesztő legnagyobb csoportot nevezik „romungrónak”, magyar embernek, akik

¹Kádár Zsuzsanna. A 19. század végi magyarországi cigány társadalom. - Regio - Kisebbség, politika, társadalom 4. évf. (1993.) 1.sz. – 4. old.

²Kádár Zsuzsanna. A 19. század végi magyarországi cigány társadalom. - Regio - Kisebbség, politika, társadalom 4. évf. (1993.) 1.sz. – 5. old.

³Váradi János. A cigány népesség a történeti Magyarország polgári korszakában. – Pécs, 2014. – 72. old.

⁴Váradi János. A cigány népesség a történeti Magyarország polgári korszakában. – Pécs, 2014. – 76. old.

többségükben maguk is megkülönböztetik magukat a cigányság többi részétől. A másik csoport döntő többsége a XIX. század második felében érkezett, ekkor még beszélték cigány anyanyelvüket, érkezésük iránya miatt „oláh cigányoknak” nevezik őket. Létezik még egy kis létszámú harmadik csoport is: ők főleg a Dunántúl déli részén letelepedett „beások”, akik a román nyelv archaikus változatát beszélték betelepülésükkor.¹

A dualizmus idején megkezdődött ugyan a hagyományos cigány mesterségek háttérbe szorulása, lassú elhalása, de az akkori idők gyors gazdasági növekedése és liberalizmusa miatt a mesterségüket veszítő cigányok sikeresen tudtak más megélhetést találni.²

Kiemelkedik a kovácsok magas száma (12 449 fő - 72%), mely 25%-át teszi ki az iparágban dolgozóknak. Az ország összes kovácsának mintegy 23%-a cigány – főleg Erdélyben és az északi megyékben található -, ami mutatja, hogy Magyarországon a kovácsmesterség ősi cigány mesterségnek, az egyik legnépesebb és legrangosabb foglalkozásnak tekinthető.³

Feltűnő, hogy a magyarországi cigányok ismereteink szerint sohasem rendelkeztek számottevő mennyiségű földdel egy olyan társadalomban, ahol valamennyi társadalmi réteg, erő és csoportosulás az agrártársadalom része volt, vagy hosszú fejlődés folyamán abból vált ki. Nem rendelkeztek földdel, de nem volt egyéb tőkéjük sem, ugyanakkor helyüket gyakran változtatták, nem éltek benne egy olyan kultúrában, melynek tárgyi elemei lassan akkumulálódnak, csiszolódnak. A magyarországi cigányság életében generációk hosszú sora óta hiányzik a stabil tárgyi környezet.⁴

¹Kállai Ernő. Cigányok/Romák Magyarországon. – Budapest : Balassi Kiadó, 2005. – 160. old.

²Kállai Ernő. Cigányok/Romák Magyarországon. – Budapest : Balassi Kiadó, 2005. – 161. old.

³Kádár Zsuzsanna. A 19. század végi magyarországi cigány társadalom. - Regio - Kisebbség, politika, társadalom 4. évf. (1993.) 1.sz. – 8. old

⁴Kádár Zsuzsanna. A 19. század végi magyarországi cigány társadalom. - Regio - Kisebbség, politika, társadalom 4. évf. (1993.) 1.sz. – 6. old.

III. FEJEZET

A népesség anyanyelvi és vallási (felekezeti) megoszlása Máramaros vármegyében a népszámlálások tükrében 1880 – 1910 között

III. 1. Az 1880-as népszámlálás

Máramaros azon magyar vármegyék egyike, amelyeket a trianoni béke során elcsatoltak a Magyar Királyságtól. Napjainkban területét Ukrajna és Románia birtokolja.

A Magyar Királyság északkeleti vármegyéi közül a legnagyobb kiterjedésű területet tudhatta magáénak. A Magyar Királyság legtöbb hegységgel rendelkező vármegyéje volt, az „Orosz havasoknak” nevezett Keleti-Kárpátoktól, Avastól, Gutintól a Radnai-havasokig terjedő hegyvonulatra terjedt ki. Kedvelt vadászterület volt és a kősó kitermelésben is jeleskedett. Öt koronavárosáról nevezetes, mégpedig a következők ezek: Máramarossziget, Hosszúmező, Huszt, Técső és Visk. 8 járásból állt: Ökörmezői, Huszti, Técsői, Taracsvizi, Máramarosszigeti, Tiszavölgyi, Visói, Izavölgyi, illetve egy rendezett tanácsú városa volt Máramarossziget. Valamint a 19. század végén két vármegye újraalakult, 1896-ban a Sugatagi és 1899-ben a Dolhai járások. A következőkben ezekre a járásokra lebontva fogom vizsgálni a vármegye vallási és anyanyelvi viszonyait.

Az azonos nevű folyóról elnevezett Máramaros megye 9716 km²-nyi területével a történelmi Magyarország hatodik legnagyobb vármegyéje volt. Határait északnyugatról Bereg, nyugatról Szatmár és Ugocsa, délről Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód megyék jelentették, míg keleten a Kárpátok vonulatai természetes határvonalát alkották a megyének, illetve az országnak. A XIV. században nyerte el végső alakját, megyévé alakítása előtt királyi vadászóterület volt, amit első írásos említése is igazol (1199: Maramorisio, HO.), István király ugyanis egy vadászata alkalmával járt itt.¹

¹Sebestyén Zsolt. Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára. – Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó, 2012. – 5. old.

A Tisza és az Iza völgyében a magyar lakosság jelentős településeket hozott létre (Visk, Técső, Huszt, Sziget, Hosszúmező), ezekbe a koronavárosokba a XIV. században szászokat telepítettek, akik a középkor végére teljesen beolvadtak a magyar többségbe. A magyarság terjeszkedését némiképp megakasztotta a tatárjárás, s bár a ritkán lakott Máramarost kevésbé érintette a tatár pusztítás, de következményeként elapadt az ország belseje felől érkező magyar „utánpótlás”. A később keletkezett magyar helységnevek azonban azt bizonyítják, hogy egy ideig még fontos szerepet töltött be a magyarság új helységek létrehozásában.¹

A Máramarosban élő nemzetek közül a magyarok, oláhok (románok), ruthének (ruszinok) és németek emelkedtek ki. A vallások közül a görög katolikus mutatott nagy arányt.

Az 1880-as népszámlálás volt az első, amely pontos, megbízható adatokat tartalmaz az anyanyelvre vonatkozóan. Ennek okán vizsgáltam a lakosság népesedési viszonyait ettől a népszámlálástól. A népszámlálások lebonyolításával a Központi Statisztikai Hivatal foglalkozott. Az 4.sz. táblázat bemutatja az anyanyelvi megoszlást az 1880-as népszámlálás alapján, járásokra lebontva:

4.sz. táblázat. Az 1880-as népszámlálás anyanyelvi eredményei (Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei)²

1880-as népszámlálás Máramaros vármegyében anyanyelv szerint							
Járások	Összesen	Magyar	Ruthén	Német	Tót	Oláh	Egyéb
Felső-vissói	27 010	1 115	6 309	5 759	3	12 819	1 005
Izavölgyi	23 564	133	38	2 221	-	20 297	875

¹Sebestyén Zsolt. Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára. – Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó, 2012. – 5. old.

²Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint rendezve, II. kötet (1882) – I. Magyarország - Máramaros megye. – 174 – 178. old.// Online megtekinthető: http://konyvtar.ksh.hu/neda/a111126.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KSH_Nepszamlalas_1881_02&pg=57&lang=hun#pg=58&zoom=f&l=s

Máramaros-szigeti	34 645	4 001	3 639	4 035	7	21 792	1 171
Tiszavölgyi	30 358	4 424	19 586	4 082	44	1 051	1 216
Taracsvizi	22 178	454	17 139	8 778	2	32	778
Técsői	23 265	2 751	16 473	2 921	15	136	969
Huszt	35 447	4 044	25 640	4 338	888	27	1 010
Ökörmezői	20 122	173	16 781	2 552	4	7	605
Máramaros-szigeti r.t.v.	10 852	6 724	616	2 087	34	898	493
Vármegye összesen	227 436	23 819	106 221	31 718	497	57 059	8 122

Szemmel láthatóan a legtöbb lelket számláló népcsoport a ruthéneké (ruszinoké), akik a lakosság 46,7%-át adják, tehát majdnem a felét. Sorrend szerint őket követik az oláhok (románok) (25%), németek (13,9%), magyarok (10,5%). Bereg vármegyéhez hasonlóan itt is a ruthén (ruszin) többség a kiemelkedő, csak azzal a különbséggel, hogy a másik jelentős nemzet a magyar, míg Máramarosban a harmadik lakossága alapján. Ung vármegyében a ruthének (ruszinok) 33,2%-ot számláltak. Őket követték a magyarok, majd a románok. Ugocsában is a ruthének (ruszinok) vannak jelentős többségben 45,9%-kal. Az őket követő magyarok emelhetőek még ki 34,7%-kal. Az egyéb rubrikába beletartoznak a beszélni nem tudók is, melyek száma nem elhanyagolható. A Felső-Vissói, Izavölgyi és Máramarosszigeti járásban domináltak a románok. A magyarok csupán a rendezett tanácsú városban mutattak többséget. A többi járás pedig ruthén többséget mutatott. A 5.sz. táblázat a vallási adatokat szemlélteti:

5.sz. táblázat. Az 1880-as népszámlálás vallási eredményei (Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei)¹

¹Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint rendezve, II. kötet (1882) – I. Magyarország - Máramaros megye. – 174 – 178. old.// Online megtekinthető: http://konyvtar.ksh.hu/neda/a111126.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KSH_Nepszamlalas_1881_02&pg=57&lang=hun#pg=58&zoom=f&l=s

1880-as népszámlálás Máramaros vármegyében vallás szerint								
Járások	Összesen	Róm kat.	Gör .kat.	Gör.- keleti	Ág. ev.	Hel. ev.	Izraelita	Egyéb
Felső-vissói	27 010	2 147	18 760	-	21	41	6 037	4
Izavölgyi	23 564	119	20 091	1	1	20	3 332	-
Máramaros -Szigeti	34 645	2 699	26 687	2	6	853	4 391	7
Tiszavölgyi	30 358	4 722	21 921	6	63	88	3 545	8
Taracsvizi	22 178	1 436	17 531	1	2	33	3 172	3
Técsői	23 265	1 235	17 389	-	22	1 632	3 035	2
Huszt	35 447	1 871	26 924	5	43	2 643	3 957	4
Ökörmezői	20 122	172	17 317	-	2	11	2 614	6
Máramaros szigeti r.t.v.	10 852	3 574	2 235	23	124	1 469	3 380	47
Vármegye összesen	227 436	17 975	168 805	38	284	6 790	33 463	81

Ahogy az anyanyelv terén a ruthének (ruszinok) vezetnek jelentősen, úgy vallási téren a görög katolikusok. 74,2%-át teszik ki a lakosságnak, ami igen jelentős szám. Az izraeliták 14,7%, míg a római katolikusok 7,9%-ot mutatnak. A többi vallás képviselői pedig együttvéve csak 3,2%-ot adnak. Bereg vármegye vallási megoszlásában a görög katolikus hívők állnak az első helyen hatalmas fölényel, összesen a népesség 55,7 %-át teszi ki. A második helyen álló

reformátusok már jóval kevesebben vannak 21,2 %-a a lakosságnak református. A harmadik helyen álló izraeliták pedig csupán 14,2 %-kal bővelkedhetnek. Ung vármegye szemmel láthatóan legkiemelkedőbb, legnagyobb számú hívővel rendelkező felekezete a görög katolikus volt, mely a lakosságnak kicsivel több, mint a felét pontosan 51,4%-át számlálta. Ezt követte 21,7%-kal a római katolikusok, majd nem sok eltéréssel a helvét evangélikusok 13,6%-kal és az izraeliták 13%-kal. Ugocsában is görög katolikus többséggel találkozunk, mely az összlakosság 63,9%-át teszi ki. Az ezt követő helvét evangélikusok 15,7%-ot számláltak. A görög katolikus vallási többség a legtöbb északkeleti magyarországi vármegyére jellemző, így Máramarosra is. Ez összefügg azzal, hogy a ruthének (ruszinok) többsége a görög katolikus vallást gyakorolja és ők dominálnak a legtöbb vármegyében.

III. 2. Az 1890-es népszámlálás

A következő népszámlálás idejére, 1890-re tovább modernizálták az alkalmazott módszereket és bővítették a kérdések körét: pontosabban mérték a foglalkozást és a foglalkoztatási viszonyt, amellyel a magyar iparról szándékoztak részletesebb adatokat nyerni. Az 1890. évi népszámlálás programjának összeállításakor is fontos szempont volt a nemzetközi követelmények figyelembe vétele. A program kialakításában részt vettek a Magyar Tudományos Akadémia szakemberei is. A népszámlálást elrendelő törvénynek megfelelően az adatfelvétel a lakhelyekre vonatkozó információkon túl kiterjedt a köz- és magánépületek összeírására is.¹

6. sz. táblázat. Az 1890-es népszámlálás anyanyelv szerint (A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei)²

¹Szűcs Zoltán. Népszégesoportosítások, népességkategóriák. – Bp.: KSH, 2006. – 11. old.

²A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei (1893) – Általános jelentés – Hitfelekezeti viszonyok–Anyanyelv és nyelvismeret.–155–158. old.// Online megtekintés: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1891_01/?pg=154&layout=s&query=M%C3%A1ramaros%20v%C3%A1rmege

1890-es népszámlálás Máramaros vármegyében anyanyelv szerint							
Járások	Összesen	Magyar	Ruthén	Német	Tót	Oláh	Egyéb
Visói	31 827	1 482	7 112	8 934	2	14 262	35
Izavölgyi	26 719	265	26	4 125	1	22 063	239
Máramarosszigeti	40 740	4 978	3 998	6 038	61	25 470	195
Tiszavölgyi	36 341	5 588	23 253	5 862	58	1 487	93
Taracsvizi	25 149	717	18 990	5 356	5	64	17
Técsői	27 605	5 196	18 134	3 922	12	119	222
Huszt	41 147	5 094	30 354	5 284	323	32	60
Ökörmezői	23 995	302	20 018	3 625	4	5	41
Máramarosszigeti r.t.v.	14 758	9 988	643	2 533	26	1 455	113
Vármegye összesen	268 281	33 610	122 528	45 679	492	64 957	1 015

A lakosság 10 év alatt gyarapodott, tehát pozitív népesedési rátát mutatott. Az anyanyelv szerinti megoszlás sorrendje nem változott a korábbihoz képest. Tehát a ruthének (ruszinok) voltak többségben 45.7%-al. Őket követve oláhok (románok) (24,2%), németek (17%), magyarok (12,5%), a maradék pedig 0,6%. Máramarosszigeten maradt a magyar ajkú többség. Bereg vármegyében ezzel szemben a magyar lakosság 70,2%-ot számlált, mg az őket követő ruthének (ruszinok) 16,7%-ot tettek ki. Ung vármegyében legtöbben a ruthének (ruszinok) voltak 35,4%-kal, őket követték a magyarok 29,2%-kal. Ugocsában is Bereghez hasonlóan a magyarok kiemelkedően sokan voltak a maguk 64,3%-al, őket követték a tótok és a németek, legkevesebben pedig a ruthének (ruszinok) voltak. Pozitívum még, hogy a beszélni nem tudók száma csökkent. A beszélni

nem tudók közé a némák tartoztak, a kisgyerekek anyanyelvét a szülők anyanyelve alapján jegyezték be.

7. sz. táblázat. Az 1890-es népszámlálás vallás szerint (A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei)¹

1890-es népszámlálás Máramaros vármegyében vallás szerint								
Járások	Össz.	Római kat.	Görög kat.	Görög-keleti	Ágostai ev.	Ev. református	Izraelita	Egyéb
Visói	31 827	2 743	21 447	82	33	33	7 486	3
Izavölgyi	26 719	172	22 321	-	1	22	4 202	1
Máramarosszigeti	40 740	3 350	30 320	1	12	998	6 058	1
Tiszavölgyi	36 341	5 148	25 540	17	70	176	5 388	2
Taracsvizi	25 149	1 784	19 263	4	15	60	4 023	-
Técsői	27 605	1 126	20 519	1	18	1 806	4 135	-
Huszt	41 147	2 090	30 892	-	70	2 811	5 283	1
Ökörmezői	23 995	224	20 200	-	1	22	4 202	-
Máramarosszigeti r.t.v.	14 758	4 242	3 538	19	165	1 832	4 960	2

¹A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei (1893) – Általános jelentés – Hitfelekezeti viszonyok–Anyanyelv és nyelvismeret.–155–158. old.// Online megtekintés: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1891_01/?pg=154&layout=s&query=M%C3%A1ramaros%20v%C3%A1rmege

Vármegye	268	20	194					
összesen	281	879	040	124	392	7 763	45 073	10

A még mindig a lakosság legnagyobb részét kitevő görög katolikusok, bár megőrizték pozíciójukat százalékos arányuk kicsit visszaesett 72,3%-ra. Az izraeliták 16,8%-ot, míg a római katolikusok 7,8%-ot tettek ki. A többi vallás együttvéve 3,1%-át adták az összlakosságnak. Beregben a hatalmas számú magyarsággal párhuzamosan a reformátusok is kiemelkedőek voltak 46%-al, a többi vallás viszonylag egyenlő arányban oszlott meg. Ungban 53,4%-kal a görög katolikusok álltak az élen és őket követték 21,3%-kal a római katolikusok. Ugocsában a legtöbb főt számláló görög katolikusok 50,8%-ot tettek ki. Az őket követő izraeliták száma jelentősen nőtt 16,9%-ra megelőzve a korábbi evangélikus reformátusokat, akik 7,6%-ot tettek ki.

III. 3. Az 1900-as népszámlálás

Az 1900-ban felvett népszámlálás legnagyobb újítása a két nem egyenjogúsítása volt: ezután nem különböztették meg a férfi és női számlálóiéveket, hanem külön kérdésként szerepelt az összeírt személy neme. Ezen kívül az ipar, bányászat, kereskedelem, hitel és közlekedés területén dolgozók adatait részletesen felvették, mint ahogyan a földtulajdonra és bérletre is alaposabb kérdéseket tettek fel. Ez a népszámlálás eltért a többitől már abban, hogy voltak a népszámlálásra kijelölt végrehajtó emberek.¹

Az adott vármegyére vonatkozóan ez az összeírás viszonylag hiányos adatokat közölt a lakosságról. A jelenlévő lakosság számát közli járasonként, illetve az anyanyelv és vallási megoszlást, de az egész vármegyére vonatkoztatva, nem pedig járásokra leosztva. Ennek okára még nem sikerült választ találnom, korábbi munkáim során is szembesültem ezzel a problémával. Feltételezéseim szerint megsemmisülhettek az adatsorok vagy eltűnhettek és csak egy részük maradt fenn. A kutatás során arra bukkantam, hogy több számlálói ív és adatsor megsemmisült tűzvész során, de konkrétan nem említi,

¹Szűcs Zoltán. Népeségcsoporthatározások, népeségkategóriák. – Bp.: KSH, 2006. – 11. old.

melyik népszámlálás, így feltételezhető, hogy az 1890-es népszámlálás adatsorai. Az 8. sz. táblázat a járások szerinti lakosság számát mutatja be:

8. sz. táblázat. Az 1900-as népszámlálás járásonkénti megoszlása a lakosságnak (A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása)¹

1900-as népszámlálás Máramaros vármegyében a jelenlévő lakosság szerint járásonként	
Járások	Összesen
Dolhai	16 851
Huszt	40 763
Izavölgyi	23 878
Ökörmezői	27 638
Sugatagi	25 836
Máramarosszigeti	36 106
Taraczvizi	29 267
Técsői	21 030
Tiszavölgyi	32 967
Visói	37 533
Máramarosszigeti r.t.v.	16 901
Vármegye összesen	308 790

A táblázatból kiderül, hogy a korábbi népszámláláshoz képest a lakosság 40 500 fővel nőtt. A legnagyobb lakosságszámú járás Huszt, míg a legkisebb a Dolhai, amely alig előzi meg a vármegye egyetlen rendezett tanácsú városát Máramarosszigetet.

¹A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása (1907). 3. A népesség részletes leírása (1907). Részletes kimutatások 21. A jelenlévő népesség anyanyelve. – 216 – 217.old. 23. A jelenlévő lakosság vallása. – 242 – 243.old. Online megtekinthető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1900_03/?pg=241&layout=s

9. sz. táblázat. Az 1900-as népszámlálás anyanyelv szerinti megoszlása (A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása)¹

Az 1900-as népszámlálás Máramaros vármegyében a jelenlévő lakosság anyanyelve szerint						
Összesen	Magyar	Ruthén	Német	Tót	Oláh	Egyéb
308 790	43 403	143 621	47 449	545	74 978	602

A ruthénség (ruszinság) továbbra sem vesztette el vezető szerepét az 1880-as népszámláláshoz hasonlóan a lakosság 46,5%-át alkották. Az őket követő oláhok (románok) 24,3%-ot tettek ki, a németek 15,4%-ot, a magyarok pedig 14,1%, mely javulás a korábbi adatokhoz képest. Ung vármegye lakosságát tekintve kétszer kisebb 1900-ban, mint Máramaros. A ruthén (ruszin) többség megegyezik a két vármegyében. Területüket tekintve Ung inkább északon, míg Máramaros inkább délen található, így elhelyezkedésüknél fogva Ungban a tótok (szlovákok), Máramarosban pedig az oláhok (románok) alkotják a második legnépesebb csoportját a lakosságnak. Bereg vármegyében felülkerekednek a ruthének (ruszinok), mintegy 2000 fővel megelőzik a korábban döntő többségben lévő magyarokat. Ugocsában maradt a magyar többség, 42,9%-át tette ki az összlakosságnak. A ruthének (ruszinok) 39,3%-al rendelkeztek.

10. sz. táblázat. Az 1900-as népszámlálás vallás szerinti megoszlása (A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása)²

Az 1900-as népszámlálás Máramaros vármegyében a jelenlévő lakosság vallása szerint							
Összese	Római	Görög	Görög-	Ágostai	Ev.	Izraelit	Egyéb

¹A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása (1907). 3. A népesség részletes leírása (1907). Részletes kimutatások 21. A jelenlévő népesség anyanyelve. – 216 – 217.old. 23. A jelenlévő lakosság vallása. – 242 – 243.old. Online megtekinthető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1900_03/?pg=241&layout

²A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása (1907). 3. A népesség részletes leírása (1907). Részletes kimutatások 21. A jelenlévő népesség anyanyelve. – 216 – 217.old. 23. A jelenlévő lakosság vallása. – 242 – 243.old. Online megtekinthető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1900_03/?pg=241&layout=s

n	kat.	kat.	kel.	ev.	Református	a	
308 790	23 430	220 817	88	310	8 918	56 006	221

Az eddigi adatok alapján a stagnálás folytatódik, a görög katolikusok vannak a vezető szerepben, de százalékos arányuk visszaesett 71,5%-ra. Az izraeliták száma viszont nőtt, a lakosság 18,1%-át adták, a római katolikusok stagnáltak a 7,6%-kal. A maradék vallás egybevetve mindössze 3,1%-ot adott. Ung vármegyéhez hasonlóan csak a görög katolikus vallás hívei mutatnak kiemelkedő eredményt. A többi vármegyéhez képest itt gyakorolják a legtöbben az izraelita vallást. Bereg vármegyében a ruthén (ruszin) többséggel párhuzamosan a görög katolikus hívek száma is nőtt, már 49,5%-ot számláltak, míg az őket követő református már csak 30%-ot tettek ki. Ugocsában vallási viszonylatban maradt a görög katolikusok vezető szerepe 62,9%-kal. Az evangélikus reformátusok ismét második helyen álltak 15,5%-kal. Az izraeliták száma lecsökkent 12,7%-ra.

III. 4. Az 1910-es népszámlálás

Az 1910-ben végzett, utolsó monarchiabeli népszámlálást a községek helynévrendezése előzte meg, ugyanis számos azonos vagy hasonló nevű, esetleg többnevű település is volt az országban. Jelentősen bővült a kérdések köre is. Ezután mérték a lakosság iskolázottságot (eddig csak az írni-olvasni tudást kérdezték meg), mérték a lakóhelyen tartózkodás idejét, felvették az egyes házasságokból született gyermekek számát és a választójoggal bíró korosztályt, vagyis a 24 éven felüli férfi lakosság számára külön kérdéseket tettek fel. A népszámlálás újítása volt az előre nyomtatott választási lehetőségek pl. az anyanyelv, vallás, iskolai végzettség rovatban, valamint a nemzetiségek nyelvén is elkészített számlálóivek. Sőt, ezután az anyanyelv után feljegyezték a többi beszélt nyelvet, ami eddig csak abban az esetben történt meg, ha az

anyanyelv nem magyar volt és az eddigi gyakorlattól eltérően nemcsak két beszélt nyelvet lehetett megadni.¹

Az 1910-es népszámlálásról hat vastag kötet számol be. Az adatfelvétel az 1900-as népszámláláshoz hasonlóan egyéni számlálólapokkal történt. A felelet rovatban előrenyomtatott válaszsavakat rendszeresítettek, de az anyanyelvet és az anyanyelven kívül beszélt más nyelveket szintén be kellett írni. Ez a tévedések és az esetleges manipulációk elkerülése végett történt. A korábbi népszámlálások, adatösszeírásokhoz hasonlóan az első hivatalos, az osztrák hatóságoktól független népszámlálástól, 1869. december 31-től számítva a kérdezőbiztosok körében előfeltétel volt a magyar nyelv ismerete, de maga az utasítás kiemelte „az illető kerületben használatos egyéb nyelvek” ismeretének szükségességét is. Ezen felül maga a népszámlálást irányító központ kellő példányszámban nem csak magyar nyelvű, hanem más így pl. német nyelvű nyomtatványokat is készített az összeírók számára, hogy azt töltsék ki a magyarul nem tudók körében.²

Megjegyzendő, hogy ámbár az anyanyelv a legtöbbször azonos azzal a nyelvel, amelyet ki-ki gyermekkorában és rendszerint az anyjától tanult, mégis előfordulhat az az eset is, hogy a gyermek anyanyelve más, mint anyjáié, különösen, ha a gyermek kisdédóvodában, iskolában vagy egyéb társadalmi érintkezés által vagy annak következtében, hogy szülői különböző anyanyelvűek, az anyjától különböző, más nyelvet sajátított el. A még beszélni nem tudó csecsemőknél és a némáknál anyanyelv gyanánt a család nyelve, vagyis az a nyelv írandó be, amelyen az illető egyén hozzátartozói otthon rendszerint beszélni szoktak. Megjegyzendő továbbá, hogy anyanyelv gyanánt mindig csak egy nyelvet szabad kimutatni. Úgy anyanyelv, valamint más beszélt nyelv gyanánt is mindig csak élő nyelv írható be, ennél fogva a zsidó vagy héber nyelv nem mutatható ki. A hitfelekezetekre vonatkozóan már az 1870. évi

¹Rehák Aranka – Rózsa Gábor (szerk.). Népszámlálások Magyarországon. – Bp.: KSH, 2000. – 15. old.

²Rehák Aranka – Rózsa Gábor (szerk.). Népszámlálások Magyarországon. – Bp.: KSH, 2000. – 15. old.

népszámláláskor tettek fel kérdést. A vizsgált megyében az egyházak nagy szerepet vállaltak az oktatásban, népnevelésben, a sajtóviszonyok alakításában, vallási lapok indításában és fenntartásában. A görög katolikus egyház tevékenyen részt vett a ruszin nemzeti törekvésekben, aminek fő célja a nemzeti fennmaradás, a nemzeti írás és a nemzeti nyelv megőrzése volt. A zsidó felekezetű lakosság tevékenyen hozzájárult a térség kapitalizálódásához és polgárosodásához.

**11.sz. táblázat. Az 1910-es népszámlálás anyanyelv szerinti megoszlása
(1910. évi népszámlálás)¹**

1910-es népszámlálás Máramaros vármegyében anyanyelv szerint							
Járások	Összesen	Magyar	Ruthén	Német	Tót	Oláh	Egyéb
Dolhai	19 589	610	16 168	2 285	394	84	48
Huszt	46 650	8 480	32 630	5 480	4	28	28
Izavölgyi	27 580	413	22	4 980	-	22 102	63
Ökörmezői	31 704	673	26 054	4 947	2	6	22
Sugatagi	28 218	2 054	27	3 175	2	22 875	85
Máramarosszigeti	43 067	8 309	9 540	7 928	14	17 242	34
Taracsvizi	33 762	1 358	24 814	7 545	3	40	2
Técsői	24 616	5 544	15 073	3 670	6	156	167
Tiszavölgyi	36 943	6 166	25 481	5 009	26	113	148
Visói	44 206	1 815	9 148	13 276	46	19 863	58

¹1910. évi népszámlálás . A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1912) – Részletes kimutatások – A fontosabb demográfiai adatok községenként – Magyarország. – 368 – 369 old.// Online megtekinthető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=368&layout=s&query=M%C3%A1ramaros%20v%C3%A1rmege

Máramarosszigeti r.t.v.	21 370	17 542	532	1 257	6	2 001	32
Vármegye összesen	357 705	52 964	159 489	59 552	503	84 510	687

Utolsó vizsgált összeírásnál, az előzőekhez hasonlóan maradt a felállás. A lakosság száma nőtt, a ruthének (ruszinok) voltak többségben, majd őket követték az oláhok (románok), németek és magyarok. Ruthének (ruszinok) 44,6%, oláhok (románok) 23,6%, németek 16,6%, magyarok 14,8%-ban töltötték ki a vármegyét. Ugocsa vármegye Máramaros szomszédságában található területét és lakosságát tekintve is sokkal kisebb. A vármegyék közül az egyetlen, ahol magyar többséggel találkozunk. Ugocsában a magyar lakosság 46,5%-ot számlált, míg a ruthének (ruszinok) 37,5%-ot. Bár szomszédos vármegyékről beszélünk lakosságuk összetételét tekintve különbözőek. Ugocsában is találhatóak német és oláh (román) ajkú lakosok, de számuk csekély Máramaroshoz képest. Bereg vármegyében a korábbihoz képest, már jóval nőtt a ruthének (ruszinok) száma 48,1%-át tették ki a lakosságnak, míg a magyarok 41,1%-ot. Ungban az utolsó monarchiabeli népszámlálás is ugyanazt mutatta, mint az előzőek, vagyis a ruthén (ruszin) nép többségét 38,1%-kal és az őket követő magyarságot 33,2%-kal. A tótok a sorban a harmadik helyen állnak 22,3%-kal.

Az emberek iskolázottsága nőtt és egyre kevesebb lett a beszélni nem tudók száma is. A magyarok száma nem volt kiemelkedő, de elhanyagolható sem, főleg a szempontból, hogy a vármegye legnagyobb városa főleg magyarok által volt lakott.

12.sz. táblázat. Az 1910-es népszámlálás vallási megoszlás szerint (1910. évi népszámlálás)¹

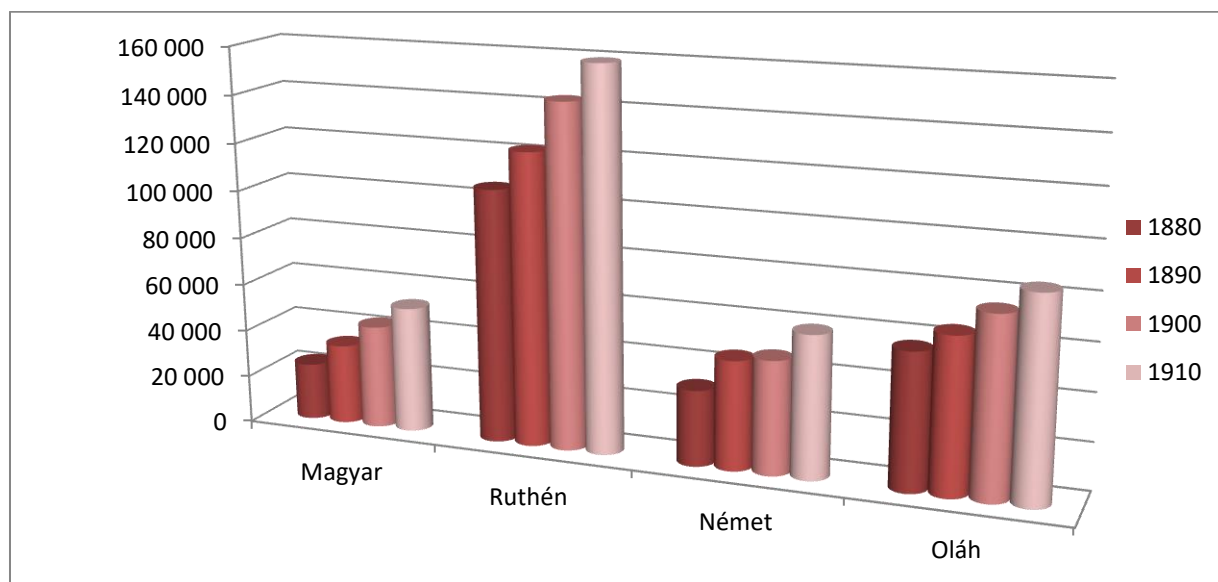
¹1910. évi népszámlálás . A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1912) – Részletes kimutatások – A fontosabb demográfiai adatok községenként – Magyarország. – 368 – 369 old.// Online megtekinthető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=368&layout=s&query=M%C3%A1ramaros%20v%C3%A1rmegye

1910-es népszámlálás Máramaros vármegyében vallás szerint								
Járások	Össze- sen	Róm. kat.	Gör. kat.	Ref.	Ág. ev.	Gör.- keleti	Izrae -lita	Egyéb
Dolhai	19 589	975	16 406	66	45	25	2 072	-
Huszt	46 650	2 169	34 190	3 155	21	7	7 106	2
Izavölgyi	27 580	249	21 283	46	5	1 019	4 976	2
Ökörmezői	31 704	332	26 337	67	9	4	4 955	-
Sugatagi	28 218	1 460	23 439	51	6	1	3 261	-
Máramaros -szigeti	43 067	3 747	29 159	1 250	26	5	9 153	-
Taracsvizi	33 762	2 316	25 449	89	11	3	5 893	1
Técsői	24 616	1 281	16 782	2 221	21	80	4 230	1
Tiszavölgyi	36 943	5 342	26 206	355	50	8	4 979	3
Visói	44 206	3 705	29 114	72	63	157	11 088	7
Máramaros -szigeti r.t.v.	21 370	4 901	5 850	2 274	207	128	7 981	29
Vármegye összesen	357 705	26 204	254 215	9 646	464	1 437	65 694	45

Görög katolikusok vezető szerepe még mindig vitathatatlan 71,1%-kal. Az izraeliták kis számú növekedésével 18,4%-ot ért el. A római katolikusok 7,3%-ot számláltak. A többi vallás egybevetve változatlanul 3,2%-ot tett ki. Érdekes, hogy míg a görög katolikus vallást főleg a ruthének (ruszinok) gyakorolják Ugocsában is ez a vallás dominál, miközben lakossága nagy része magyar. Ez magyarázható az áttérésekkel, vagy vegyes házasságok esetén a felek ezt a vallást választották és a gyerekek is ebbe a hitbe születtek. Ugocsában viszont a második legtöbb hívőt számlálá felekezeti a reformátusoké. Máramarossal ellentétben az izraeliták és a római katolikusok nem terjedtek el nagy számban. Bereg vármegyében a görög katolikus 55,3%-ot, a reformátusok pedig 19,8%-ot tettek ki. Ung vármegye görög katolikus hívei 55%-ot számláltak. Az őket követő római katolikusok 21,3%, reformátusok pedig 12,4%.

A következő diagram bemutatja az anyanyelvi változásokat a vármegyében az évek folyamán:

1. sz. ábra. Az anyanyelvi változások összesítése¹

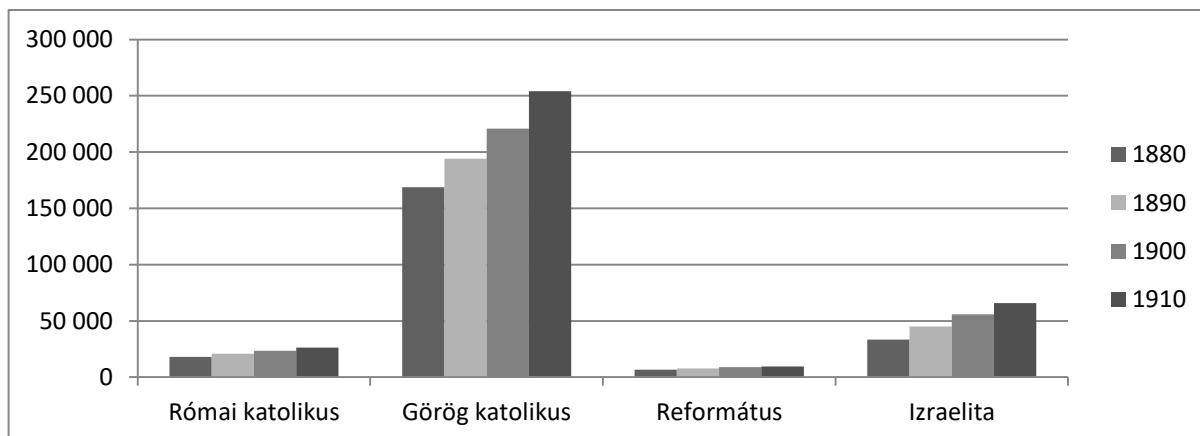

A vallási változások összegzését mutatja be 2. sz. ábra.

2. sz. ábra A vallási változások összesítése²

¹Saját szerkesztés

²Saját szerkesztés

Ezek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a vizsgált adatsorok alapján a görög katolikusok végig vezető szerepben voltak, tehát a vármegyére nem volt hatással a reformáció terjedése, a lakosság megőrizte eredeti vallását. Illetve az is levonható belőle, hogy nem volt nagyarányú az áttérések száma. Az izraeliták is nagy számban voltak jelen, ami elősegítette az urbanizációt, az iparosodást, ugyanis ők nem foglalkozhattak földműveléssel. A törvények tiltották számukra, hogy rendelkezzenek földtulajdonnal. Ezért a kereskedelemhez és a különböző iparágakhoz fordultak.

A többi vármegyével összevetve anyanyelvi téren egyikkel sem mutat különösebb hasonlóságot. Unggal hasonlít annyiban, hogy mindkét vármegyében végig a ruthén (ruszin) lakosság tartotta vezető állását. Másik két vármegyében 1890-ig a magyarok voltak többségben. A többi vármegye közül pedig a legtöbb oláhhal (románnal) rendelkezik. Vallási adatok alapján Bereg kivételével 1890-ig, a vezető vallás mindenhol a görög katolikus.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az újabb kori népszámlálások felbecsülhetetlen értékű információval szolgálnak az adott időszak társadalmi viszonyairól. Ezek alapján alakítják az országok a népességpolitikájukat, csökkenő lakossági mutatók esetén különböző népjóléti programokat, család-, gyerektámogatásokat vezetnek be. Jó példa lehet erre Ukrajna és Magyarország is. Túlnépesedés esetén pedig korlátozások segítségével tudják befolyásolni a lakosságszám alakulását. Erre legjobb példának Kínát hozhatjuk fel a gyors népességnövekedése okán. A vármegyében a múlt évszázadok során a lakosság növekedése volt megfigyelhető, addig napjainkra a csökkenés, ennek legfőbb oka az elvándorlás és a nehéz körülmények okozta gyermekvállalás hiánya. Ahhoz, hogy a lakosság nőjön egy párnak legalább 3 gyereket kellene vállalnia, 2 ebből a reprodukció érdekében, 1 pedig a növekedést segítené elő. A korábbi évszázadokban még nem volt olyan fejlett az orvostudomány, mint napjainkban, így a gyermekelhalálozás gyakori volt. A szülők ezért több gyereket vállaltak a nagyszámú fiatalkori halál miatt. Magyarország legtöbb vidékén ebben az időszakban főleg földműveléssel foglalkoztak az emberek, nem volt ez másképp Máramarosban sem. Bár elkezdődött az iparosodás ez főleg a nagyvárosokra volt hatással. A sok gyerek sok munkás kezet is jelentett, amely így a lakosság növekedésével járt. Ez azonban a tanulás rovására ment, a szülők nem foglalkoztak gyermekeik oktatásával, ezzel magyarázható a nagyszámú analfabetizmus. Egyes kérdéskörök rákérdeznek az írni-olvasni tudásra is, mely elég gyér mutatókkal szolgált.

Máramarosban stagnálás ment végbe a vizsgált korszakban a lakosság összetétele nem változott, csupán arányosan növekedett a lakosságszám, nagy változások nem figyelhetők meg. Nagyarányú változásra példa Ugocsa vármegye, az 1890-es népszámlálásnál a ruthén (ruszin) lakosság hirtelen nagyszámban lecsökkent a magyar lakosság pedig megnőtt. A magyarok számának növekedése miatt vélhetően a korábban ruthénnek beírt személyek 10

év alatt vagy önként vagy a magyar hatóságok ösztönzése miatt anyanyelvet válthattak. A korra jellemző az erős magyarosítási politika, így ez nem lenne meglepő. Egy erős nemzetállamot akartak létrehozni, melynek alapja a különböző nemzetiségek asszimilálása. Ilyenre példa Máramarosban nem történt.

A népszámlálási statisztikák és a társadalomkutatás között szoros kapcsolat van egyik kiegészíti a másikat. Így a statisztikai munkánk ezzel szeretnénk volna teljessé tenni. Erre az időszakra tehető a tömeges zsidó bevándorlás is, mely a polgárosodást és a kapitalizációt hozta magával. Ezen kívül a korra jellemző erős nemzetiségpolitika hatására a cigány- és zsidó lakosság a legjobb példa. Ugyanis mindkét nép tagjainak a többsége az összeírások alkalmával a magyart jelölte meg, mint anyanyelvét. A Magyar Királyság soknemzetiségű mivolta révén sokkal befogadóbb volt ezekkel a népekkel szemben, mint a szomszédos és a többi európai ország. Azonban a későbbiekben ez okozta vesztét, a szomszédos államok követelték a saját nemzetük által lakott területeket, melyeket a trianoni békediktátum nekik is ítelt. A Magyar Királyság ezzel elvesztette területei és lakossága nagy részét, köztük Máramarost is. A nemzetiségek többsége visszakerült anyaországához, azonban ezzel rengeteg magyar ajkú embert pedig elcsatoltak hazájuktól.

A korábbi években végeztem kutatást a többi északkelet magyarországi vármegyéről, név szerint Bereg, Ung és Ugocsa vármegyékről. A jövőben esetlegesen hasonló kutatást tervezünk néhány községre lebontva. Azzal a reménnyel zárom munkám, hogy a kutatás hasznosnak bizonyult az olvasó számára.

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

Források

1. 1867. évi XVII. törvénycikk. Az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében. Online megtekinthető:
<https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5318>
2. 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. Online hozzáférhető: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5366>
3. 1895. évi XLII. törvénycikk. Az izraelita vallásról. Online megtekinthető:
<https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6604>
4. 1910. évi népszámlálás . A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1912) – Részletes kimutatások – A fontosabb demográfiai adatok községenként – Magyarország. – 368 – 369 old.// Online megtekinthető:
https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=368&layout=s&query=M%C3%A1ramaros%20v%C3%A1rmegye
5. A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei (1893) – Általános jelentés – Hitfelekezeti viszonyok–Anyanyelv és nyelvismeret.–155–158. old.// Online megtekintés:
https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1891_01/?pg=154&layout=s&query=M%C3%A1ramaros%20v%C3%A1rmegye
6. A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása (1907). 3. A népesség részletes leírása (1907). Részletes kimutatások 21. A jelenlévő népesség anyanyelve. – 216 – 217.old. 23. A jelenlévő lakosság vallása. – 242 – 243.old. Online megtekinthető:
https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1900_03/?pg=241&layout=s
7. Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint rendezve, II. kötet (1882) – I. Magyarország - Máramaros

megye. – 174 – 178. old.// Online megtekinthető:
http://konyvtar.ksh.hu/neda/a111126.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KSH_Nepszamlalas_1881_02&pg=57&lang=hun#pg=58&zoom=f&l=s

Monográfiák, cikkek, segédkiadványok, szakirodalmak

1. Doma István. A kárpátaljai zsidóság XX. századi történetéből. „A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”. – Beregszász – Ungvár, KMMI - Intermix Kiadó, 2011. – 88 – 89. old.
2. Erdei Ferenc. A magyar társadalom a két háború között. A magyar társadalomról. – Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980 – 295. old.
3. Kádár Zsuzsanna. A 19. század végi magyarországi cigány társadalom. - Regio - Kisebbség, politika, társadalom 4. évf. (1993.) 1.sz. – 2 – 8. old.
4. Kállai Ernő. Cigányok/Romák Magyarországon. – Budapest : Balassi Kiadó, 2005. – 159 – 161. old.
5. Prepuk Anikó. A zsidóság Közép- és Kelet Európában a 19-20. században. – Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997. – 162 – 185. old.
6. Rehák Aranka – Rózsa Gábor (szerk.). Népszámlálások Magyarországon. – Bp.: KSH, 2000. – 15. old.
7. Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. – Budapest.: Osiris Kiadó, 2010. – 25 – 47. old.
8. Sebestyén Zsolt. Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára. – Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó, 2012. – 5. old.
9. Szabó A. Ferenc. Demográfiai problémák biztonságpolitikai vonatkozásai egykor és ma. – Budapest, 1999. – 45 – 128. old.
10. Száray Miklós. Történelem III. – Budapest, Nemzeti tankönyvkiadó, 2013. – 38 – 42. old.
11. Szekfű Gyula. Három nemzedék Egy hanyatló kor története. – Budapest.: „Élet” Irodalmi és Nyomda R. T., 1920. – 215 – 337 old.
12. Szuhay Péter. A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája. – Budapest, Panoráma, 1999. – 39. old.

13. Szűcs Zoltán. Népeségcsoportosítások, népeségkategóriák. – Bp.: KSH, 2006. – 11. old.
14. Váradi János. A cigány népeség a történeti Magyarország polgári korszakában. – Pécs, 2014. – 53 – 76. old.